

સુધરેલી રીત મુજબ

વર્નાક્યુલર ટેક્સ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટીએ
તૈયાર કરેલી

—: કન્યાવાચનમાળા :—

પુસ્તક ત્રીજાના અર્થ.

રચનાર—મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો.
રચનારનું ઉદ્યાન—શાહપોર—મુરત.

પ્રસિદ્ધ કરનાર—C. M. Shah
પ્રસિદ્ધ કરનારનું ઉદ્યાન—શાહપોર—મુરત.

આ પુસ્તક સને ૧૯૬૭ના રવિમા એક્ટ મુજબ રજીસ્ટર કરાયું છે.

છાપનાર—નારાયણરાવ લક્ષ્મણરાવ નીકમ.

છાપવાનું ઉદ્યાન—શ્રી “શંકર” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.
ચાટાના પુલ હાઇવે પાસે—મુરત.

સંવત ૧૯૮૫] દિ.મત ૩. ૦-૬-૦ [મિથે ૧૯૨૯

વાચનમાળા પુસ્તક ૧જાનો “ડિક્શનરી શિક્ષક” ૩ આના.

૧૨૬૪૭

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાયિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૬૪૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કૃત્યા વાચનમાળા-૩ના અર્થ

વિષયમંડલક્રમ : ૮૪૭ : ૩ - ૨૧૫

એસ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. લ્હો.

કન્યા વાચનમાળા

પુસ્તક ત્રીજાના અર્થ.

પાઠ ૧.

વિદ્યાધન=વિદ્યારૂપી ધન

ગરજ=અરજ; અગત્ય

અવસ્થા=સ્થિતિ; દશા; હાલત

હકવાની=નભવાની

દિલાસે=ધીરજ

સુદ્ધાં=પણુ

દૃઢ=મજબુત; ચળે નહિ એવો

નિશ્ચિંત=નિરાંતે; ચિંતા વિના

ભાવ=હેતુ; રહસ્ય; મતલબ

શ્રમ=મહેનત

કંટાળો=અણુગમો

મર્મ=રહસ્ય; ગૂઢ અર્થ; છુપેા બેઠ

તરંગ=મોઝા

અતુમાન=તકે; ધારણા

દૂંડી=શોધી; ઓળી

જ્ઞાનરતન=જ્ઞાનરૂપી રતન

અહિન=અકલ્યાણ

અદ્યજ્ઞાનીઓ=અજ્ઞા જ્ઞાનવાળા

વિપત્તિ=અડચણ; દુઃખ

અનિચારી=વગર વિચારે કામ

કરનાર

મુદ્દલ=ખીલકુલ

અનાદર=અવગણના; તિરસ્કાર

પ્રસંગ=વખત

અવલે=ભાગ્યે

એકાગ્ર=સ્થિર; એકજ જગ્યાએ

ચોટિલું; લીન

એકાગ્રતા=સ્થિરતા

આદાર=ખોરાક

પરિશ્રમ=વધારે મહેનત

તાત્પર્ય=સારાંશ

પ્રશ્ન=સવાલ

આજીજી=કાલાવાલા

સ્વપ્નામાં=ભુલેચુકે

પાઠ ૨.

અમંતાન=ઢોંપાં છોરાં વિના

દૈવજોગે=પ્રશ્નરેખાએ

કોગળીકું=ઝોકી ઝોકીને મરણ

પામે તે રાગ

અકાળ=ઝોચિતું; કવખતનું

ધરખટલો=ધરનો કારખાર

કુશળતા=કાબેલીયત

ગુમાસ્તા=મહેતા

કાનપટી પકડાવે=બૂલ કાઢે

બેડો=ટૂકડી; બથો

મુનીમ=મુખ્ય ગુમાસ્તો; હિસાબ
રાખનાર

પ્રમાણિક=વહેવારમાં સાચો

નીમકહલાલ=ખાધેલું હલાલ કર-
નાર; હુઆધ ન કરનાર; કૃત્ર

આપમતલખીઆ=પોતાનું બધું

છંછનારા; સ્વાર્થી

બક્ષ=ખાવાનું; ખોરાક; મારી ખાવાનું

સ્વર્ગવાસ=સ્વર્ગમાં વાસ થવો તે;

ગુજરી જવું

દુઃખના કુંગર હળ્યાં=ધણાં દુઃખ
આવી પડ્યાં

વૃદ્ધાવસ્થા=ધડપણ

સહાયતા=મદદ

અખળા=નળ વગરની; ઊં

મદદગાર=સહાય કરનાર

છટા=લઢણ; છૂટ

લાવણ્યતા=વિવેક; નિઠાશ

છક=તાબુખ; દીંગ

ઝવેર=પાણી; દૈવત

તક=રખત

સખ્યતા=વિવેક

સરવાયું=દેવું લેણું કેટલું છે તે

ગણવા માટે કરેલી તારીખ

આડતીઆ=આડત લઈ માલ વેચી

આપનાર અથવા મોકલનાર

દલાલ=દલાલી લઈ માલ વેચી

આપનાર કે લઈ આપનાર

ફોડયા વગર=વાંચ્યા સિવાય

રંગુ કરવી=હાજર કરવી

હુંડીપત્રી=એક ફેકાણે બરેલા રૂપીઆ

ખીજે ફેકાણે મળવા બાબત વેપા-

રીઓ જે કાગળ લખી આપે છે તે

પરવાનગી=રમ

મહત્તવનું=અગત્યનું

ગન્નવર=બહોળો

દાખ=તાપ; કાખ

નામના=ખ્યાતિ

ઉદાહરણ=દાખલો

પાઠ ૩.

હિત=મહુ

પરોપકારી=પારકાતું બહુ કરનાર

સદૈવ=હંમેશાં

અખંડ=ખંડિત ન થાય એવું;

સદા ટકે એવું; અચળ

નિર્ભય=ખીક વગરનું

યુગ્માર્થ=ગોળાતું ઢાંકણું; ઠીકરું

ઉચ્ચૈયુ=કહ્યું

જર=પૈસો

ઉન્મતતા=અભિમાન

મૂલી=મૂલ્યવાળી

મહીપતિ=રાજા

ભૂ=પૃથ્વી | નેહ=પ્યાર

અકાર્થ=અણુગમતું

મુક્ષા=અમૃત

નિદાન=છેવટતું

ખચીત=નકકી

ખાર્થ=અપ્રિય

ધાટે=આકારે

સમજીતી—અરે તમારો રૂઠો મનુષ્ય દેહ આવ્યો છે; ધણી પ્રતાપવાળા ઇશ્વરે તેને બનાવ્યો છે. તમે જે તમારું બહુ ઇચ્છતા હો—એવા દેહનું કાંઈક સાર્થક કરવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો કાંઈક સારું કામ કરો કરો. (૧)

કદી વખતને નકામો યુમાવશો નહિ; પરોપકાર કરીને પરોપકારી એવું સારું નામ પામો—મેળવો—કાઢો. ઠગાર્થ કીધાથી 'નકારો' એવું નામ કરે છે માટે કાંઈક સારું કામ કરો કરો. (૨)

હંમેશા સારી કીર્તિનો સ્વાદ ચાખો અર્થાત્ સારી કીર્તિ મેળવો, અને આ લોકમાં નામ હંમેશ ટકે એવું કરો. તો તમારું નિર્ભયનું—ખીક વગરનું નગાર્થ વાગશે. અર્થાત્ તમને કોઈ જાતનો ડર રહેશે નહિ. માટે કાંઈક ઇં (૩)

ઇશ્વરને જે કામ પ્રિય છે તેજ કામ આ જગતમાં ઉત્તમ છે; ખીજું બહુ બિચારું માલ વિનાનું છે માટે કાંઈક ઇં (૪)

હેતથી હાથ વડે પવિત્ર એવું પુણ્ય કરો. જે હાથે કરશે તેજ હંમેશાં સાથે આવશે અર્થાત્ પુણ્ય કરશો અથવા પાપ કરશો તેજ સાથે આવનાર છે-પાપ ખરાબ છે માટે તે ન કરવું અને પુણ્ય કરવું તેજ સાથે આવશે. બીજું એક ઠીકરું પણ સાથે આવનાર નથી માટે કાંઈક છં (૫)

દુષ્ટ લોકો મુખ પછી ઘણા દુઃખી થાય છે. તેમને જે દુઃખ પડે છે તે એટલું અસહ્ય છે કે મુખ વડે કેમ કરી કહી શકું? અને ચિત્રમાં પણ કેમ કરી ચીતરી શકું-અર્થાત્ લખી શકું. એટલે કહી શકાય એવું પણ નથી, અને લખી શકાય તેવું પણ નથી. માટે કાંઈક છં (૬)

પૈસાનું અભિમાન રાખવું નહિ, પૈસાથી માણસ શ્રેષ્ઠ થઈ શકતો નથી. અથવા પૈસાથી-પૈસો હોય તેથી કાંઈને મોટો જાણવો નહિ. પૈસાથી જીગાર રમવો નહિ. માટે કાંઈક છં (૭)

આયુષ્યમાંથી-આવરણમાંથી જે ઘડીએ ઝોડી થાય છે તે ઘણી કીમતી છે. ફરીથી તે મળનાર નથી, અરે નડકી આ જીવન પણ જનારું છે-નાશવંત છે માટે કાંઈક છં (૮)

મોટા મોટા રાજાઓ પણ પોતાનું રાજ્ય મેઘી પૃથ્વી પર ખેલ ખેલીને-રમત રમીને ચાલ્યા ગયા છે-મરી ગયા છે. અરે એથી હું શું વિશેષ વર્ણન કરું-કહી શકું. માટે કાંઈક છં (૯)

દ્રવ્ય અને આ દેહ નિશ્ચય-નડકી નથી નથી. સ્ત્રીનો પ્રેમ પણ નડકી નથી નથી. અર્થાત્ એ સર્વે અનિશ્ચિત છે-નાશવંત છે. મરતી વખતે એ સર્વ તમને અણુગમતું થઈ પડશે-ખાંધ કામ નહિ આવે. માટે કાંઈક છં (૧૦)

સંસારના સુખને તમે અમૃતના જેવું નક્કી છેવટનું માની રહ્યા છો. જેને તમે અત્યારે અમૃતના જેવું માની રહ્યા છો તેજ નક્કી આખરે તમને ઘણું અપ્રિય થઇ પડશે. માટે કાંઇક છં (૧૧)

મનુષ્ય દેહ તમને આપ્યો છે તે મોજ મારવા આપ્યો નથી, તેમજ તે પશુ પક્ષીના આકારનો ઘડેલો નથી, એ તો તમને ઇશ્વરનું ભજન અને સારા કર્મો કરવાં માટેજ આપેલો છે. માટે પશુની પેઠે તેને ન ગુમાવતાં સ્વર્ગમાં અખંડ સુખ આપનાર કાંઇક સારું કામ કરો કરો. (૧૨)

પાઠ ૪.

મનમારવું=સંયમ; મનને કાબુમાં

રાખવું

સરદારી=મોટાઈ; ઉપરીપણું

દુર્ગુણુ=નદારા ગુણ

આટે=અવળે માર્ગે

ફાંસામાં=પંઝામાં

કાબુ=કાબ

યોગીઓ=ઇશ્વરને મેળવવા યત્ન

કરનાર; યોગ સાધનાર

ડગાવી દેછે=પોતાના નિશ્ચયથી ચળા-

વી નાખે છે

અળ=લુચ્ચું | કઠોર=નિર્દય

ચપળ=જલદી સટકી જાય એવું

ચોદશ=ચારે દિશામાં

પ્રીતમ=એ નામનો એક કવિ થઇ

ગયો છે

તર્કવિતર્ક=વિચાર; શંકા અને તેનું

સમાધાન

અંકુશ=દાબ

બહેકે છે=દાબમાં રહેતું નથી

ઈંદ્રિયો=કામ કરનાર અને ભાન કરા-

વનાર અવયવો; એ ૧૧ છે. ૫ જ્ઞાને-

દ્રિયો, ૫ કર્મે દ્રિયો અને મન

જ્ઞાનેંદ્રિયો=આંખ, કાન, નાક,

જીભ, ચામડી.

કર્મેંદ્રિયો=હાથ, પગ, મોં, ગુદા, ઉપસ્થ

આધીન=તાબે

કર્તવ્ય=કામ; ફરજ

વિરુદ્ધ=ઉલટી

લખાડી=ગપ્પાં મારી આમતેમ

સમજાવવું તે

ઉતરવા=પાસ થવા.

પ્રપંચ=દગો

બેસતી=ઝોળખાણ; પીછાન; દોસ્તી

લાંચ=પગાર કરતાં વધારે લેવું તે

રંગડવા=દુઃખ દેવા

કૃત્ય=કામ

ઈંદ્રિયસુખ=ઈંદ્રિયોનાં સુખ

વાસના=સૂક્ષ્મ ઇચ્છા

મનોવિકાર=મનનો ફેરફાર

નિરપરાધી=અપરાધ વિનાનો

વાંછના=ઇચ્છા

અકસ્માત=ઝોચિંતી અડચણ

ધાવાની=દોડવાની

તડાકા=ગપ્પાં

પ્રત્યેનો=તરફનો

વૃત્તિ=વલણ; ઇચ્છા

ભોગ=મોજ

ગુલામ=તાબેદાર

ચડસ=એક વાતનો ખાસ શોખ

હોય તે

જયુના=હ મેશના

સહાયતા=મદદ

સમજ્યુતી—મન માનવું નથી. એને સો ફેરા સમજવું તો પણ શું થાય ? શું વળે ? લુચ્ચું, કઠણું, દયા વગરનું, ચંચળ, ચોર, ઉતાવળી ગતિવાળું મન ચોદશિ-ચારે દિશામાં જાય છે. બાળવાથી એ બાળી શકાતું નથી.

પાઠ પ.

ચિત્રકૂટ=એ નામનો પુટલખંડમાં પર્વત છે.

બારદાજ=એ નામના એક ઋષિ હતા

બેટ લઈ=મુલાકાત લઈ

વાહ્મીકિ=એ એક ઋષિ હતા. જાતે

ભિલ્લ હતા. લૂટવાનો ધંધો કરતા

હતા. નારદના ઉપદેશથી તેમણે એ

ધંધો છોડી ઇશ્વર ભજન કરવા માંડ્યું, અને મોટા ભક્ત કવિ થયા. એઓ તમસા નદીને કિનારે સંધ્યા કરતા હતા તે વખતે એક પારધિએ કામ મેહિત કૌંચ પક્ષીના જોડામાંના એકને મારી નાખ્યું આ જોઈ ઋષિને ઘણી દયા ઉત્પન્ન થઈ અને તેમણે રામાયણ લખ્યું.

સમાગમ=મુલાકાત

આશ્રમ=ઋષિઓને રહેવાની જગ્યા

ઉત્તરક્રિયા=મુઆ પછીની ક્રિયા

નિઃશંક=શંકા વગરના

શત્રુઘ્ન=સુમિત્રાનો પુત્ર; શત્રુને મારનાર.

અત્રિ=એ નામના ઋષિ હતા

અનસૂયા=વસિષ્ઠની સ્ત્રી. એ મહા

સતી હતી. પોતાના પતિની સેવા

અખંડ આર વર્ષ સુધીના

દુષ્કાળમાં પણ તેણે કરી હતી.

તેને પેટે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને

શંકર પુત્રરૂપે અવતર્યા હતા.

નર્મદા કિનારે ચાંદોદ પછી એ

સતીના નામનું સ્થાન આવે છે,

ત્યાં હજુ પણ રક્તપીતીઆ માણસો

રોગ મુકત થાય છે.

મળ=મેલ

પુષ્પમાળ=ફૂલની માળા

કુંકુમ=કંક

આપતકાળ=દુઃખની વખત

છળે છે=છેડ દે છે

અસહ્ય=સહન ન થાય તેવાં

મનસા=મનવડે

કર્મણુ=કર્મ વડે

અખંડ=ખંડિત નહિ તે; કાયમ

પતિવ્રતા=પતિ એજ વ્રત-નિયમ

જેનો છે એવી પતિનેજ પૂજ્ય

માનનારી

ઉપવન=નાતું વન

વાટિકા=વાડી

ભસ્મ લેપન=ભસ્મ-રક્ષાનું જેમણે

લેપન=કરેલું છે એગ; ભસ્મ

ધારણ કરેલા

ચંદનઅચિત=ચંદનની અર્ચા કરેલી

છે એવા

ધર્મકાર્યનત્પર=ધર્મનાં કામ કરવામાં

તૈયાર

ઋષિપત્નીઓ=ઋષિઓની સ્ત્રીઓ

દારણુ=બયાનક

સોહુ=શેઠે

વિશાળ=સાંખો પહોળો

મનોહર=મનને હરનાર

રચના=મનાવટ

વિવિધ=જુદી જુદી પ્રકારના

વૃક્ષવેલી=ઝાડ અને વેલીઓ

કેલી=આનંદ

જુઝવી=જુદી જુદી

રૂઆડલી=સારી

લેપિત=લેપન કરેલું છે જેમણે એવા

અચિંત=ચંદનની અર્ચા કરેલી છે

જેમણે એવા

વેણીઓ=વલવલ કરનારી

પેખુ=જોડ

સમજુતી—ભયંકર વનમાં આ ઋષિનો વિશાળ આશ્રમ શોભે છે. મનને હરનાર સુંદર આશ્રમ શોભે છે. કેવો સુંદર દેખાય છે ! એની રચના જોવાથી મન ઠયું છે—તૃપ્ત થયું છે. (૧)

સારી વાડી, નાનું વન અને અહીં તહીં જુદી જુદી જાતના વૃક્ષ-ઝાડ અને વેલીઓ, ફૂલ, ફળ, વગેરે છે અને પાંખીઓ ઘણા આનંદ કરે છે. (૨)

આ પાસે વિદ્યાર્થીઓની જુદી જુદી કોટડીઓ આવેલી છે. તે સારી ગોઠવણ દીલને પસંદ પડી-ગમી. (૩)

આ પાસે ભરમ ધારણ કરેલા અને ચંદનની અર્ચા જેમણે કરેલી છે એવા ઋષિઓ વેદ જાણે છે અને મન રાખીને જુઓ છે-વિચારે છે. (૪)

ધર્મ કર્મમાં તૈયાર રહેનારી ઋષિઓની સ્ત્રીઓને દેખું છું. તેમાં કેટલીકને ડાહી ને કેટલીકને વલવલ કરનારી જોઈ છું.—વલવલ કરનારી છતાં તેમને પણ પવિત્ર ને સુંદર જોઈ છું. (૫)

પાઠ ૬.

અધમ=પાપી

ઉદ્ધાર=ઉદ્ધારનાર; તારનાર

દુઃકંડાં=પાસેના

ઉદિત=ઉગેતો

આદિત્ય=સૂર્ય; આદિતીના પુત્ર

આભાસ=ઝાંખી; દેખાવ

હિમ=ઘણીજ ઠંડી

જન્મ્યો=કુર્ચો

પદ્મ=કમળ

પ્રકૃષ્ઠિત થયાં=ખીલ્યાં
પતિત થઇ=બ્રષ્ટ થઇ; અંધ થઇ
બગ=બગલા
ઘાટ=ઝોવારા
લોહ=લોહું
મલિઆરી=ગોવાળણ
મહી=હહી
ઘાટ=ઘોળીને ઘોવાની બગા

ધનુર્વિદ્યા=ગાણુ મારવાની વિદ્યા
વાજીત્ર=વાજાં
રૂઠી=રીસ ચઢાવી; ક્રોધ કરી
ધીમંત=ધુદિવાળા
આદરે=શર કરે; આરબે
આધે=અડધે
સાધે=પાર પાડે
હલ્લોલ=આનંદ

સમજીતી—માઆપ મળીને સવારમાં છોકરીને કહે છે કે તું વાત સાંભળ; જે રાત પુરી થઇ છે, એ વખતે ઊઠીને તું પાપી માણુસોને તારનાર ઇશ્વરમાં પ્રીતિ જોડ-ઇશ્વરનું બજન કર.

પાસેના અને દૂરના કુકડા કુકરેકુક બોલે છે-વહાણું વાયુ એમ સૂચવે છે-અને દરઆરનાં આરણાં ખુલ્યાં છે. જે લોકો જાગ્યા છે, તે ઉઘમે લાગ્યા છે, અને જ્યાં દેવનાં દહેરાં છે, ત્યાં ઘંટ વાગી રહ્યા છે.-વાગ્યા છે. (ટેક ૧)

આકાશમાં ઉગેલા સૂર્યનો આભાસ જણાય છે-(અર્થાત્ હજી સુધી સૂર્ય દેખાતો નથી-સૂર્ય ઊગતા પહેલાં તેનું વક્રીભવનને લીધે તેજ મારે છે અને પ્રતિબિંબ જણાય છે તે ઉપરથી) અને ચંદ્રનો પ્રકાશ નાશ પામ્યો છે. રાત્રે ટાઢ-હિમથી-અતિશય ટાઢથી જે બરફ જમ્યો હતો-પાણીનો બરફ થઇ ગયો હતો તે હવે સૂર્ય ઊગવાથી તાપને લીધે ઝોગળીને ઝરણુમાં વહી જાય છે. (ટેક ૨)

ચકલીઓ ચકચક કરે છે, કાગડા કા કા કરે છે. અને હંસ, પોપટ અને મેના મધુર બોલે છે. કેટલાક લોકો પ્રમાન રાગ-પ્રભાતીઆં ગાઇને ખૂશ થાય છે. અને ગાય બેંસેના ગજાના અંધ છૂટે છે. અર્થાત્ તેમને ચરવા જવા છોડે છે. (ટેક ૩)

વળી ઘંટીઓના જોરથી ઘોર-અવાજ થાય છે તે, અને મસીદોમાં મુઘાં બાંગ પોકારે છે તે, તું સાંભળ. કેટલીક સુંદરી નદાઈને પાણીનાં ખેડાં બરી પોતાને ઘેર જાય છે, અને કેટલીક નદીના કિનારા પર નહાય છે. (ટક ૪)

તું દીવાને બધાં જો તેની જોત-પ્રકાશ જાંખો થયો છે, અને ચોર ને ધુવડ સંતાઈને બરાઈ ગયા છે; કમજો ખીલ્યાં છે અને પોપણી મીંચાઈ ગઈ છે-તેનું સ્થાન રાણીપદ જતું રહ્યું છે. પોપણીને ચંદ્રની સ્ત્રી કલ્પેલી છે. ધણીનું રાજ્ય ગયું એટલે તેનું પટરાણીપદ પણ ગયું. બગલાં અને ઠગ લોકો નદી ને એવારે જઈને ખેડાં છે. (ટક ૫)

ખેડુતો ખેતી કરે છે, સોની સોનું ધરે છે, લુહાર લોહું ધરે છે અને કંસારા કાંસું ધરે છે, અને બૈરીઓ આંખમાં એક પણ આંસુ ન હોય તે છતાં મરનારને માટે (લાગણી વિના) મોટો રાગ કાઢીને રડે છે. (ટક ૬)

નરનારીઓ ઊઠી, બારીઓ ઉઘડી, ગોવાળણો દ્વડી વલોવે છે, રસ્તામાં વટેમાર્ગુ જાય છે, ઘોખી ઘાટમાં લુગડાં ધૂએ છે તે જો. (ટક ૭)

ધીરજવાળો શૂરવીર બાણ મારવાની વિદ્યા શીખે છે, રાજદર-બારમાં વાજાં વાગે છે, ચોકીઓ બદલાય છે-રાતના પહેરાવાળા સિપાઈ બદલાય છે. રસ્તામાં પાણી છંટાય છે, અને રાજ જઈને બાગમાં શોભે છે.-મોજ મારે છે. (ટક ૮)

કુળવાન સ્ત્રીઓ છોકરાંઓને સંભાળે છે, અને સવારમાં ઊઠી મધુર બોલ બોલે છે, અને ધુઆડ રાંડ ઊઠીને બાળકને મારે છે, ધણીને ધમકાવે છે એવી રીતે ક્રોધી ચર્મ-ગુસ્સે ચર્મ કલેશ કરે છે. (ટક ૯)

ધનવાન માણસો ને બુદ્ધિવાળા માણસો હોય છે તેઓ સવારમાં

દાંત સાફ કરીને પછી સારા સુગંધીદાર ફૂલો સૂંધે છે. એ વખતે આળસુ, સુસ્ત, અકલ જેમની મારી ગઈ છે એવા, અને અરીણુ ખાનારા પુખ્ત બિંધે છે. (૨૬ ૧૦)

આ વખતે ઊઠીને જે અભ્યાસ કરે તેનું કામ આઠ દશ મહીનામાં થાય, અને જો આ વખતે વનમાં જઈ ખુદ્ધા પવનનું સેવન કરે—શ્વાસ લે, તો છ માસમાં શરીર નિરોગ થાય. (૨૬ ૧૧)

જે વાત લુલી ગયા હોય, તે આ સમે ઊઠીને યાદ કરીએ તો સાંભરી આવે, અને દલપતરામ કવિનું કવિતા બનાવવાનું જે કઠણુ કામ છે, તે પણ આનંદથી પાર પાડીએ. અર્થાત્ કવિએ આ વખતે જો કવિતા કરવા માંડે તો સારી અને સહેલથી થાય. (૨૬ ૧૨)

પાઠ ૭.

મથી=મહેનત કરી

ચિત્રવિદ્યા=ચિત્ર કાઢવાની વિદ્યા; ફોટોગ્રાફી

ફતેહમંદી=સફળતા

એક સપાટે=તરતજ

નિષ્ફળતા=પાછાં પડવું તે; ફળ

ન મળે તે

ટકારા=ટોકર; કહેણુ

નિરસાહી=ઉત્સાહ વગરનો; હોંસ વગરનો

ઉયલા=પ્રયતન; ફરી ફરી કરવું તે

સતત=ચાલુ; અખંડ

આગ્રહ=ખંત; મંડયા રહેવું તે

વક્તા=ભાષણ કરનાર

યથાર્થ=અરોઅર; વાજબી

લુખા=જેમાં રસ ન પડે એવા.

માથાફોડીઆ=માથું દુખાવનારા

મંત્ર=ગુપ્ત વાક્ય

પાઠ ૮.

હીજરી=મુસલમાની; મહંમદ પે-

ગંજરના મકકાથી મદીને નાસી

આવવને હીજરી કહે છે, તે ઉ-

પરથી હીજરી.

ગળથુથી=જાળક અવતર્યા પછી તેને

ધાવતા ન આવડતું હોવાથી ગોળ,

ધી અને પાણી જરા ઉનું કરી

પાવામાં આવે છે તે
 ઘાંટી=અણી; જાળ; કાળ
 શાદી=લગ્ન
 સહકુટુંબ=છેવાં છોકરાં સાથે
 પત્ને=ભાળ
 કુરાન=મુસલમાની ધર્મ પુસ્તક
 ગુલીસ્તાન=શેખ શાદી નામના મુસલ
 માન કવિનું ઉત્તમ કાવ્ય પુસ્તક
 કરીમા=ધર્મસ્તુતિનું મુસલમાની
 કાવ્ય પુસ્તક
 કાજી=ચાવ કરનાર
 બખીલ=કંજુસ
 માગણી=માગું
 મુદ્દામ=ખાસ
 નીકા=લગ્ન
 પત કરી=મણુલ કરી
 પાનપત=પાણીપત; દિલ્હીની પા-
 સેતું ગામડું
 વિરુદ્ધ=ઉલટું
 નાહક=ફેકટ
 પુરાષ્ટ્ર=અદ્ભુત; નહારી વાત
 હેડમિસ્ટ્રેસ=મુખ્ય મહેતી

પાઠ ૯.

સુવડ=વિવેકી
 સફળ=સાર્થક
 અપટ=અદક્ષ; પુરેપુરી
 ધુઅડ=એદી
 ધૂળપાણી=નકામો
 પલકારે=અણુસારે
 અબોલ્યા=ચમર બોલ્યા
 પારખે=ખણી ગય
 નિજ=પોતાનો
 લેસા=મરાપણુ
 લવરી=લવારો
 ચપળા=લીજળી
 ઉમણી=આનંદ | રમા=સ્ત્રી
 અપસરા=ઈંદ્રની ગાનારીઓ. એ
 બહુ રૂપાળી હોય છે
 સાજી=શણુગાર
 સાહિત્ય=સાધન
 પાક=રસોઇ
 આદરતી=શરમાત કરતી
 કમાણી=પેદાશ
 કર=હાથ | સદન=ઘર

સમજૂતી—જે માણસને ચતુર અને સુવડ સ્ત્રી મળી હોય છે

તેની જિંદગી સફળ છે. અને જેને ખરેખરી-અદૃશ દુઆઝ બૈરી મળી હોય છે તે, તેનો અવતાર ધૂળધાણી કરે છે.-જિંદગી નકામી કરે છે.

તે સમયસૂચક ચતુર સ્ત્રી આંખને અણસારે સમજી જાય છે; અને વખત બે વખતે અબોલ્યા બોલ ઉપાડી લે છે, એટલે કહેતામાં કામ કરે છે.

પતિના મનનું ધારેલું-ધારેલી વાત હસતી હસતી સહજમાં જાણી જાય છે, અને તે ગમે એટલી દૂર હોય, પણ જાણે હૃદયની પાસેજ રહેતી હોયની, એમ તેના-ધણીને લાગે છે. અર્થાત્ હંમેશાં મનમાં તેનું રટણ થયાંજ કરે છે.

ચોતાના ધરતું સર્વ કામકાજ કરે છે, છતાં પણ હંમેશાં નવરીજ હોય છે. અર્થાત્ તે એવી સ્ફુર્તિથી કામ કરે છે કે કદાચ વખતે તે કામ કરે છે ને કોઈને માલુમ પડતું નથી. અને સધળાંની સાથે મીઠી વાતો કરે છે, પણ જરાએ નકામી લવરી કરતી નથી.

જેની ચાલ-કામ કરવાની રીત વીજળીના જેવી ત્વરાવાળી-હિતાવળી છે. અને તે જાતે ઘણી શુદ્ધ હોય છે. હે પુરુષ આવી દેવીના જેવી ચતુર સ્ત્રી મળી એ તારું ધનભાગ્ય છે !

જેને ચતુર અને સુખડ સ્ત્રી મળી છે તેનું ઘર સુખી છે, અને તેનો સંસાર પણ સુખી છે. તેનાં સુખ અને શોભાનો છેડો નથી. ઈંદ્ર પણ તેનું સુખ જોઈ આ વખતે અદેખાઈ કરે છે. આખી જિંદગી હંમેશાં જન્મેને-સ્ત્રી પુરુષને હિંમણી અર્થાત્ આતંદની છે, પણ જેને પકડી દુઆઝ સ્ત્રી મળી છે તેનો તો તે રંડા, અવતારજ ધૂળધાણી કરે છે.

દેવાંગના-અખરા જેવી સ્ત્રી ધરમાં સવારે સૌથી પહેલી જાહે છે, અને જાં તે ગાતી ગાતી ઘર કેવું સાફ કરે છે ! ઘર સ્વચ્છ

કીધા પછી શરીર સાફ કરીને અર્થાત્ દાતણ પાણી ઇત્યાદિ કર્યા પછી નાહી વોઇને સારા શણગાર ધારણ કરે છે, પછી ધણીને નહાવાનું, અને ધ્યાન ધરવાનું તથા રાંધવાનું સાહિત્ય તૈયાર કરે છે-કરવા માંડે છે.

રમતી રમતી-અર્થાત્ આનંદથી બાળકને વહાલ ધરીને ઉઠાડે છે. ગીત ગાતી, વાતો કરતી એવી મા બાળકને ઘણી ગમે છે-વહાલી લાગે છે. ઘણું કરીને થોડું બતાવે (સ્ત્રીઓને સાધારણ રીતે થોડું કામ કરી હું તો થાકી ગઇ એવું કહી જાણે પોતે ઘણુંજ કામ કર્યું છે એવું બતાવવાની ટેવ હોય છે. સારી સ્ત્રી કદી તેમ કરતી નથી માટે-“ઘણું કરી થોડું દેખાડે” લખ્યું છે.) એવી એ શાણી-કાઠી હોય છે. પતિની કમાઇને સમજીને ખર્ચે છે અને સાચવી રાખે છે-ઢંઢાવી દેતી નથી.

વળી તે સ્ત્રી કેવી સાદી છે ! પોતાના હાથ, પગ, અને મોં ચોક્ખાં કરીને ઘરમાં સદા આનંદી રીતે સુખ ભરી ફરે છે, તેથી જાણે ઘરમાં સુખની ઝરમર ઝરમર વૃદ્ધિ થતી હોયની એવું લાગે છે. (ટેક)

પાઠ ૧૦.

કુથલી=નકામી વાત
ગપાટા=ગપ્પાં; નજીવી વાતો,
રોકળ=રજવું અને કજીઓ કરવો;
કલકલાટ કરવો.
આભ એક તસુજ આકી રહ્યું છે=
પોતાના મનમાં ઘણી મોટાઇ
માનનારી થઇ ગઇ છે; અહંકારી
થઇ છે.

પુમંતે પાણી પાવું=સંતાપવું; પુમકા
વડે પાણી પિવાય નહિ છતાં તે
પ્રમાણે જખરજસ્તીથી કરાવવું
વાનાં=વાતો
કસો=ડોળ; લટકો
નામ કાઢવું=નામના કરવી
જમાનો=વખત
ખાધે પીધે દિવાળી ને હિમરે ઉ-
ચાટ=ખાવા પીવાથી મજા અને

જો તેમ કરતાં કાંઈ પુંજ પાસે
બચે તો દીલગીરી થાય, કે
અરે રામ ! આટલું ખરચી નાખ-
વાનું પણ રહી ગયું.

નાકમાં હુંટ ચાલ્યાં જાય છે=ને ઘણી
અભિમાની છે. એવા માણસના નાકે
ફૂલે છે તેથી આ વચન છે.

ઘાટ=આકાર; ફેશન

ઝોર=જુદી; ન્યારી

મુદૂર્ત=સારો વખત

કાનોકાન સાંભળી=પોતે સાંભળી

વઢકારી=વઢકણી

ઉઘડી લીધી=તેની સાથે ખૂબ જડી;

ન કહેવા જેવું કહ્યું

જોતરડા કાઢવા=નકારી વાતો-સાચી

કે જુદીને ઉઘડી પાડી

મહોર મહોરની માપે=સખત ઝાટ-

કણી કાઢે

ઝોખણે=સાને પેઢીની ઝોખ કાઢે

છાવરી વાળવું=ઢાંકી દેવું; ટાટું પાડવું

ભાર=વકર

કંડા પાડ્યાં=શાંત પાડ્યાં

ઘેર ઘેર માટીના ચુલા છે=બધાં

એક સરખાં છે; એખ કાઢવા

એસીએ તો બધાની નીકળે કાઠ
તદન પવિત્ર ન રહે.

મતે=અભિપ્રાયે

સ્વાભાવિક=કુદરતી

કથનની=કહેવાની; બોલની

પાઠ ૧૧.

કલિઆર=કાળોમૃગ; નરહરણ

અદશ થઈ ગયું=દેખાતું બંધ થયું

પંજે=સપાટો; હાથ

મરદાઈ=મદાદુરી

દાખની=ખતાવી

તપર=તૈયાર

જીવતદાન=જિંદગીનું દાન કરવું તે;

જીવ બચાવવો તે

અંદેશો=શંકા; વહેમ

ઉત્કંઠા=પ્રશ્નજન્ય ઇચ્છા.

માગણી=કહેવું

વિચારશીળ=વિચાર કરીને કામ કરનાર

સુગાન=સારી સમજ

અમાન્ય થાય છે=કમુલ કરતી નથી

પ્રમાણ=નકમી; સિદ્ધ; માન્ય

તોલ=વિચાર

નિર્ણય=નિકાલ

પણુછ=કામઠાની દોરી
ભાસવાથી=લાગવાથી
ગરક થવું=કુખી જવું
છૂટી પડી=નકામી ગઈ
સ્વાર્થો=પોતાનું ભણું કચ્છતાર;
આપમતલબી

પાઠ ૧૨.

હુતી=હતી
નુતી=નહોતી
દોદશ=બંને બાણુએ
કોક=કોકાક
વણુછો=છાંચરો
ધાન=કુતરાં
મૂષક=ઉંદર
ક્રાળ=મોટો ઉંદર
સદન=ધર
વાસ=સામાન
ખટરાગ=પીડા; સરસામાન;
ધામ=કોકાણું

સાથમાં=સાથે
સાજ=મજન કરવાનાં સાધન
ગાળુ=ખોખારીને; રપટ
સહુ સાથમાં=અધાં દેખતાં
અળગી=જુદી
પૂઠે=આગળ | રૂઠે=ગુસ્સે થાય
પૂઠે=પાછળ | રખે=કદાચ
કાઠ=કાટ; લાકડું
બાલમુકંદ=કૃષ્ણની નાની મૂર્તિ
આનંદકંદ=આનંદ આપનાર
પવિત્રી=દર્ભની વીંટી; વૈષ્ણવો જે
વીંટી ધાસે છે તે.
લાજ=આગર
મરગદા=અદ્ય
કાંસી=એક જાતનું વાળું
મૃદંગ=પખાજ
રંગભંગ=નાખુશી
ચક્ર=સુદર્શન ચક્રની પ્રતિમા; એ
એક પત્થર ઉપર હોય છે.

સમજુતી—જ્યાં કાળી અને કાઠીઆ લોકોની વસ્તી હતી અને શાકભાજી જ્યાં સરતી મળતી હતી એવી જગ્યામાં એક જુની ઝુંપડી હતી. તેના ઉપર સમ ખાવાએ એક સળી નહોતી. અર્થાત્ કામડાં વગેરે કાંઈ નહોતું-ઉઘાડું જ છાપર હતું. (૧)

તેની ભાંતો સઘળા મેરથી બેવડ વળી ગઈ હતી. અને છા ઉપર બાંગી તૂટી કાઢએક વળી હતી. ઘરમાં બ્યાં જોઈએ ત્યાં ગાડ હતાં તેથી વણછો પડે એવું તો બીજકુલ નહોતું ! અર્થાત્ પુષ્કળ છાંયડો પડતો હતો. (૨)

ઘરમાં કુતરાં, હંદર અને કાળ રહેતા હતા; બારીઓ પાણુ વગર મૂકા બંધી સોળ હતી ! અર્થાત્ કરામાં બ્યાં જોઈ ત્યાં કાણું હતું. ઘરમાં જવાનું કાંઈજ નહોતું એટલે તાણું શું મારવું હતું ! અર્થાત્ ઘરને બારણુંજ નહોતું. મહેતા બેસીને પેઠા એટલે આશ્ચર્ય જોયું, અર્થાત્ ઘરનું બારણું પણ એટલું નીચું હતું કે અંદર બેઠાં બેઠાંજ પેસાય એ રીતે બેસીને મહેતા અંદર પેઠા એટલે તેમણે આશ્ચર્ય-નવાઈ જેવી ઘરની સ્થિતિ જોઈ. (૩)

સઘળુંજ આવું જોયું એટલે એવા ઘરમાં જોવાનું શું ! નર્ચાજ કાંકરા ત્યાં વીણામણુ શું શોધવું ! આથી મહેતા ઘણા ખુશી થવા કારણકે તેમને ઘર જોવાના સંતાપ-દુઃખજ ગયા. ઘરમાં જોવા જેવુંજ કાંઈ નહોતું. પછી મહેતાએ સર્વ સાથે આવેલા હરિજનને કહ્યું કે—અમે અમારો સામાન લેવાને જઈએ છીએ તમે તમારે ઘેર જઈને સુખીઆ થાઓ. (૪)

હરિજન—હરિભક્તો કહે છે કે અમારા સરખું કાંઈ કામકાજ કહો. અમે અહીં વાસ લાવતા લાગીએ, ત્યારે મહેતાએ કહ્યું કે મારો વાસ બારે નથી કે તમારે સઘળાને તરફી લેવી પડે. કારણ કે હરિભક્તને એવી ખટપટ—સરસામાનની—વણી હોય નહિ. (૫)

આથી આવેલા બકનો મદત મહેતાને પ્રણામ કરી પોતપોતાને ઘેર ગયા. પછી મહેતા સામાન લેવા માટે ઘેર-આઈને ત્યાં-આવ્યા અને

૧૮) પહેલી ચાપડીના અર્થ અઢી આના.

પોતાની સ્ત્રી માણેક મહેતીને સમાચાર-ખબર કહેવડાવી. (૬)

મહેતીને કહ્યું કે તમે નાતમાં રહેશો કે મારી સાથે રહેશો, તે આ સધળા સાથ-સગાં વહાલાંમાં જોખરીને રપટ કહી દો. ત્યારે મહેતીએ કહ્યું કે મારે નાતનું કાંઈ કામ નથી. મારે માથે તો તમે ધણી છો. (૭)

જેમ કાયાથી-શરીરથી તેની છાયા જુદી પડતી નથી. તેમ સ્ત્રી જે ધણીને પરણી હોય તેનાથી જુદી પડતી નથી. માટે તમે આગળ ને હું તમારી પાછળ આવીશ. જે સ્ત્રીએ એમ ન કરે અર્થાત્ પતિને ન અનુસરે તો રામ રૂઠે એટલે તેમના પર ઇશ્વરનો કોપ થાય. (૮)

મહેતા ગોપીચંદન લીધું-લે છે, અને તુગસી કાષ્ટ પેલાને બીજાને આપે છે; અને કહ્યું કે હું સંત બાધઓ જરા મદદ કરજો. જે જે રખેને માળા અને તિલક કરવાનાં છાપાં ભુલી જવાય ! (૯)

ધંટ, શંખ, અને આનંદ આપનાર બાળસુકુંદની મૂર્તિને લો, રખેને એમને બૂલી જતાં. પવિત્રી અને ટોપી લેજો, આ પ્રમાણે મહેતાએ લાજ મર્યાદા-આખર-શરમ છોડી દીધી. (૧૦)

પેલાં તાળ, કાંસી અને તંબુરો લેજો. જે જે સામાન અધુરો ન રહી જાય ! પેલાં મંછરીઆં, કીર્તનીઆં અને મૃદંગ લઈ લેજો. બાધઓ જે એ સાજ બૂલી જશે તો ભજનના રંગમાં ભંગ થશે. (૧૧)

વેરાગી કહે છે કે અમે સધળું વીણી લીધું છે, અને બાકી રહી ગએલું ચક્ર મહેતીને હાથમાં આપ્યું છે. પછી ભગતને દંડવત પ્રણામ કરીને મહેતા પોતાને નવે ઘેર રહેવા ચાલ્યા. (૧૨)

પાઠ ૧૩.

અસ=ફેંકીને મારવાનું હથિયાર
મરદાની=મરદ માણસોને રમવા જેવી શસ્ત્ર=હાથમાં રાખીને મારવાનું

હથિયાર

પ્રવીણ=હેશિયાર; નીપુણ

પ્રખળ=સત્તા

વંશજ=કુળનો; વંશમાં જન્મેલો

કારસ્થાન=નકારાં કૃત્ય; દગા ભરેલા

કામો; યુક્તિ પ્રયુક્તિ

ઉપજીવિકા=યુજ્જરાન

અથ ઇતિ=પહેલેથી છેલ્લે સુધી

આબુજે=મદદમાં

એકની જે ન થઈ=માન્યું નહિ

અરસામાંજ=એ વખતેજ

સૌંદર્ય=પ્રુખસુરતી

ઘાટ=યુક્તિ

ડોળ=દેખાવ

મુદ્દામ=ખાસ

ખંડ=ઓરડો

તરકટ=કપટ; ખનાવટી વાત

ચક્રચૂર=મશગુલ; લીન

વધ કર્યો=મારી નાખ્યો

રોન=ચોકી

કોટવાલ=શહેરના રક્ષણ માટે નિ-

માએલો અમલદાર

સમક્ષ=રૂપર; દેખતાં

લાસ=મુદ્દ

પ્રશંસા=વખાણ

પાઠ ૧૪.

ખામોશ=સહન કરવું; ગમખાવી;

નમી જવું

અધીરા સો ખાવરા ધીરા સો

ગંભીર=ધીરજ વગરનો માણસ

હિતાવગ કરે છે-ખાવરો ખની

જાય છે એટલે તેનાથી કામ થઈ

શકતું નથી. અને ધીરજવાળો

માણસ ગંભીરાઈથી પોતાનું કામ

પાર પાડી શકે છે.

આપતિ=સંકટ; દુઃખ

રહેમાં=મનમાં

હેબકી=ખી; ડરી

જોગ=વખત

કદ કાળે=દુઃખને વખતે

ખડા=મોટા

ભેજસેળ=એકઠાં

રણસંગ્રામ=લડાઈ.

ખટપટ=તકરાર

કૃત્ય=કામ

દુર્લભ=કમનસીખી

હાયવરાળ=અદ્ધસોલ

વેદના=દુઃખ

વેણુ=વચન

ટીકા કરવી=અવગુણ બતાવવા

સુદૃઘો=સારાં કામ

જોગવાદ=સવડ

હેબક=ધારતી; ડર

ઓશિઆળું=સાચાર; શરમાયલું

પ્રખળ=જોરાવર

ગમ ખાવી=જાણ્યું અગદણ્યું કરવું

બાકરી બાંધવી=સામા થવું; લડવું

કલોલ=આનંદ

પ્રકૃતિ=જન્મસ્વભાવ

ગર્વિષ્ટ=ચપળ વૃત્તિ

પંકિત=હાર

પ્રતાપી=જોરાવર

શૌર્ય=શૂરવીરપણું

દેશાભિમાન=પોતાના દેશને માટે માન

મંદ=સુસ્ત

મહત્ત=મોટાં

સમજુતી—છત્રરતે જે વખતે જે ગમે તે સઘળું આપણે સહન કરવું અને હંમેશાં મનમાં ખુશીજ રહેવું. કદી ડરતે મનથી હિંમત હારી જવી નહિ. ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.

જુઓ, જનકી રામચંદ્રજી જેવા મોટા રાજાની રાણી હતી. તેને રાવણે ખબે બેસાડીને (પોતાના અશોક વાડીમાં) રડતી આણી હતી, તેમણે ધીરજ રાખી જેવી રીતે વખત ગુજર્યો-ગાઢયો તે પ્રમાણે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.

પાંચ પાંડવની સ્ત્રી સતી દ્રૌપદીને સભાની વચ્ચે આણ્યાં (કુળવાન સ્ત્રીને મરદોની સભામાં આણવી એ મોટો અન્યાય) એટલુંજ નહિ, પણ તેના પતિજોના અને સભાના દેખતાં પાપીએ તેનાં વસ્ત્ર-ચીર ખેંચ્યાં. આટલું આટલું અપમાન થવા છતાં-દુઃખ પડ્યા છતાં તેમણે પોતાનો પ્યારો પાણુ તજ્યો નહિ, મટે આપણે પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી હિંમત રાખવી.

અયોધ્યાનો રાજા હરિશ્ચંદ્ર ઘણી પીડા પામ્યો અને વિશ્વામિત્રને રાજ્યપાટ આપી દીધા પછી દુઃખને વખતે મળુરી કરીને પણ જીવ્યો. જીવ્યો, તે મોટા હાથીના હોદ્દાપર બેસનારો હતો (હતાં પણ દુઃખના પ્રસંગે હિંમત ન હારી જીવ્યો અને અંતે સુખી થયો) માટે આપણે જાણું દુઃખના પ્રસંગે ઘણી હિંમત રાખવી.

પાઠ ૧૫.

અદ્ભુત=નવાઈ જેવી

તડાકો=જેર

તરતજ=તરતજ

જેગવી=કરી

સુઅમીર=સારો હાકેમ

નમમાંય=આકાશમાં

કીમીઆગર=કીમીયો કરનાર (લો-

હાતું સોનું બનાવે ઈંદો ઢોંગ કરનાર)

કર=હાથ

તીવ્ર=સખત

તારે=કિંગારે

કુટો=જુકો

છોટા=નાના

ચિકાર=ખૂખ; ધાડું

સમજૂતી—ધર્મરતી શક્તિ અદ્ભુત છે. તેનો કાષ્ટ છોડા મેળવી શકતું નથી. કિનાળામાં તાપનું જે જેર હતું, તેનો બાર નરમ પાડ્યો એટલે-તે નરમ પાડ્યું. તરતજ તેનું જેર નરમ પાડ્યું અને મનુષ્યોનું રક્ષણ કીધું. પરમ કૃપાળુએ કેવી સારી યુક્તિ બનાવી છે, કે તાપ પછી તરતજ વરસાદ આવે છે, જેથી માણસો અને સર્વ ઠંડા પડે છે. (માટે કવિ કહે છે કે) ધર્મરતી શક્તિ અદ્ભુત છે. (૧)

જરા વારમાં તાપને ક્યાં પહોંચાડી દીધો ! અને વળી તાપને ઠંડાણે-કિનારે-છોડે-પછી-સધળી જગ્યાએ ઠંડક કરવા માટે વરસાદ રૂપી સારો હાકેમ મોકલ્યો;

છલક છલક પાણી છંટકાવવાને માટે ખુશી થતા, હસતા સારા

હાકેમને મોકલ્યો. અને ઉનાળાનો ગર્વ ઉડાડી દહને પલકવારમાં તેને ક્યાંનો ક્યાં પહોંચાડ્યો ! (૨)

સમુદ્રનું પાણી શોષી લઇને આકાશમાં એકઠું કર્યું છે. તેને આકાશમાં અદ્ધર કેવું મૂક્યું છે ! જ્યાં મોકલે છે ત્યાં તે જાય છે. જ્યાં છોડે છે ત્યાં ઝુકાવીને જાય છે અને પૃથ્વીને વધાવીને વૃદ્ધિ કરે છે. ખરેખર એ સાગરનું જળ શોષી લઇને કીમીઆગરનું કામ કરે છે. અર્થાત્ જોમ કીમીઆગર ખોટી વસ્તુ લઈ લાભ કરી આપે છે તેમ આ પણ કરી આપે છે. (૩)

ઇશ્વરના હાથમાં એક સારી ચાળણી છે; જેમાંથી તે પાણી છલકાવીને ચાળી નાખે છે (વરસાદની જુદી જુદી ધારાઓ પડે છે તેથી આ કલ્પના છે.) આ પ્રમાણે પાણી છલકાવીને ચાળી કાઢે છે અને જમીન પર સરસર છરછર છાંટા પાડે છે. સખત તાપથી બચાવે (સખત તાપનું દુઃખ મટાડે) એવી ઇશ્વરના હાથમાં ચાળણી છે. (૪)

હવે વરસાદની ક્રિયા વર્ણવે છે.

પહેલાં છમ છમ છમ છમ ઝીણા છાંટા-છાંટીનું પૂર-જથો પડે છે. જેમ ચાળણીમાં ઝીણા દાણા જલદી ગળી જાય છે, તેમ એ જાણે છાંટાનો ઝીણો ફૂટો એકદમ પ્રથમ દૂર નાખી દે છે. એ પ્રમાણે પ્રથમ નાના છાંટાને દૂર નાખી દે છે. અને પોતાની ચાળણીમાં મોટા મોટા દાણા સંધરી રાખે છે. (આપણી ચાળણીમાં રહે છે તેમ પ્રથમથીજ મોટા ઝપાટા ઝપટાવતા નથી, પણ પ્રથમ છમ છમ છમ છમ ઝીણા છાંટાજ પડવા દે છે.) એટલે વરસાદના એકદમ મોટા ફેરાં પડે છે. (૫)

આ પ્રમાણે નાનાને ચાળી રહ્યા પછી ચાળણીમાં સંધરી

રાખેલા મોટાને ખૂબ ચાળી નાખે છે. જુઓ તેના સપાટા કેવા આવે છે ! મોટા દાણાના (ફેરાંના) ઝપાટાને અને પાણીનો પાર રહે તો નથી.

પછી પાણીનો પાર રહેતો નથી અને સઘળી પૃથ્વી પુષ્કળ બિંબાઇને પછી માટી તણાય છે. આ પ્રમાણે ઝરમરે-નાની છાંટીઓએ મોટા સંઘરેલા છાંટાને પોતાની જગા આપી. અર્થાત્ નાની છાંટી પછી મોટા છાંટા આવ્યા. (૬)

પૃથ્વીપર વરસાદ પડે છે તેથી ખરેખર જગતને વરસાદ—આવાનું—અનાજ વગેરે મળે છે. સઘળી મેરથી ધૂળ દબાઇ ગઇ છે તે ઇશ્વરના વરસાદના હુકમથી હોયની એમ લાગે છે. ધૂળ દબાઇ ગઇ છે તે, અને જગતને વરસાદ જડે છે તે, એ બન્ને દરિના હુકમથી હશે ! એમ કહી શકાય.

પાઠ ૧૬.

અલગત=બેશક

અપેક્ષા=ઇચ્છા

નામકરણસંસ્કાર=નામ પાડતી વખતે

જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે;

નામ પાડવું તે

સુવર્ણ=સોનું

કલિણ્ણતાસૂચક=કઠણ્ણતા બતાવનારાં

વાસે=ઢાઢાડે

વ્યવહારઉપયોગી=ધર સંસારના

કામમાં આવે એવી

મનુસ્મૃતિ=મનુ ભગવાને બનાવેલી

સ્મૃતિ-ધર્મ પુસ્તક

પાયો=શરૂઆત

અનુમન=તર્ક

તરુણ=જુવાન

અવસ્થા=સ્થિતિ

સ્વતંત્રપણે=પોતાની મરજી મુજબ

અક્ષરે અક્ષર=સંપૂર્ણ

બોધક=મૂર્ખ; અણુધડ

અંગ=ભાગ

સંમતિ=સલાહ

સાદુ=કરાર

પહેરામણી=જમાઇને જે આપવામાં

આવે છે.

કુમારિકા=પરણ્યા વિનાની નાની

આળકી; કુંવારી છોકરી

છુટા છેડા કરવા=તલ્લાક આપવી;

વિવાહ સંબંધ તોડવો

હવાસો=સોપણુ; દેખરેખ

અખત્યાર=સત્તા

વધૂ=વહુ

પ્રસિદ્ધ=પ્રખ્યાત; જાણીતી

શ્રીમંત=પૈસાદાર

સરભરા=સેવાચારી; અરદાસ

કુલીન=કુળવાન

પાઠ ૧૭.

કરકસર=યોગ્ય અરચ કરી કંઈક

અચાવવાની ઇચ્છા તે

કંજુસાઇ=હોય છતાં ખર્ચ ન કર

રવો ને દુઃખી થવું તે

ઉગાઉપણું=જોઈએ તે કરતાં વધારે

અરચાળપણું

દુર્ગુણ=નકારો ગુણ

લાહે=તીવ્ર ઇચ્છા; લગતી

નિરુપયોગી=ઉપયોગ વિનાનું

ચર=દેગ

કિંવા=અથવા

મુદત=વખત

શિક્ષા=પદ્ધતિ

મખીચુસ=ધીમાં માખી પડી હોય

તો તેને પણ નીચોવી લેનાર;

અતિશય કંજુસ

પેટે પાટા બાંધવા=પૂરતું ખાતું

પણ નહિ

ચમડી તૂટે પણ દમડી ન તૂટે=

શરીરને તુકસાન થાય તો ખેર

પણ પૈસા ન જવા જોઈએ

કૃપણુ=કંજુસ; અખીલ

જેરખંધ=કારકાને

સાંચ્યું=સંધ્યું

નિરર્થક=નકામું

પેટ બાળીને સાંચ્યું ને દીવો બાળને કાંચું તે નિરર્થક છે.=

ખાધામાં દુઃખ વેઠી પૈસા એકઠા કીધા હોય તે નકામા જાય છે, કારણ જૂખ અથવા નકારા ખોરાકથી મરણ જલદી થાય છે. તેજ પ્રમાણે રાતનું કાંતેલું સુતર પણ નકામું થાય છે કારણ કે અંદર ગળા

ગળદ્વા વગેરે રહી જાય છે—જાડું પાતળું પણ થઇ જાય છે. અને દીવાનો નકામો ખરચ થાય છે.

દોહીલા દિવસ=નકારા દિવસ; પા-

રકાને આશરે પેટ ભરવાના

દિવસ; દુઃખના દિવસ

વૃદ્ધાવસ્થા=ધડપણ

કાંકરે કાંકરે પણ બંધાય ને ટીપે

ટીપે સરોવર ભરાય=થોડું થોડું

અચાવવાથી પણ ઘણું ભેગું કરી

શકાય

અર્થ=કામ

અંદનહાર=એક જાતનું ઘરેણું

શિરપાવ=સેલાં પાધડી વગેરેનું

ધનામ.

ખાળે ડાટા ને ખારણાં કિલાડાં=

નાની વાતોમાં બહુ કસર કરે ને

જ્યાં ઘણા પૈસાનો અચાવ થાય

તેવે ઠેકાણે લક્ષ ન આપે

દાનત=ધનંદા

યથાશક્તિ=શક્તિ પ્રમાણે

પાઠ ૧૮.

શંકુતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી;

દુષ્યંતની સ્ત્રી; મેનકા અને

વિશ્વામિત્ર ઋષિની પુત્રી. શંકુત

નામના પક્ષીએ જંગલમાં એનું રક્ષણ

કરેલું તેથી શંકુતલા નામ પડ્યું

ગૌતમી=શંકુતલાને કહેરનાર તાપસી

પ્રણામપૂર્વક=નમસ્કાર સહિત

પરિક્રમણુ=પ્રદક્ષિણા

પ્રિયવંદા=શંકુતલાની સખી

કિલંકા=ધનંદા; હેંસ

વિયોગ=ગુણપણું

કલ્પા=આચકા; ગુણ

નર્તન=નાચ; નૃત્ય

વિજેગ=ગુણધર્મ

સકલ=અધી

વનલતા=વનની વેલો

ઉભરો=મનનો ગુસ્સો

સમજૂતી—તારા વિયોગથી હરણો મોહમાંથી દર્બના કલા ભોંય પર નાખી દે છે—ખાતાં નથી, મોરને વિયોગના બાલા વાગ્યા તેથી તેણે નર્તન-નાચવું છોડી દીધું છે—દીક્ષગીર-શોકમગ્ન થઇ ગયા છે. (૧)

૨૬] ત્રીજી ચોપડીના અર્થ પાંચ આના.

સધળી વનવેલો પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોયની ! તેમ પાંદડાં ભોંયપર નાખે છે, અને એ રીતે તારા વિચોગથી દુઃખના ઉભરા કાઢે છે. (૨) (વસંત ઋતુમાં વેલોના પાંદડાં સ્વાભાવિક રીતે ખરી જાય છે. તે ઉપરથી કવિએ કલ્પના કરી છે.)

વનજ્યોત્સના=વેલતું નામ છે.

કાશ્યપ=મરીચી પ્રજાપતિના પુત્ર

મેળાપ=મુલાકાત

સંકલ્પ=વિચાર

ભત્તાર=ધણી; વર

અવર=ખીજ

સુકૃત=સારાં કામ

પ્રમાણુ=નકકી

વધૂ=વહુ

વધૂવર=વરવહુ

સમજાવતી—મેં પહેલાંથીજ તારે માટે મારા મનમાં જે ધણીનો વિચાર કરી મૂક્યો હતો; તે રૂપમાં, કુળમાં અને ખીજ સદશુલમાં તારા સરખોજ ધણી તું સારાં કૃત્યથી નકકી પામી છે. (૧)

તેજ પ્રમાણે એ નવી વેલ-વનજ્યોત્સનાને પણ આખો વર મળી ગયો છે અને એને પણ વરવહુની જોડ જામી છે. અર્થાત્ વરવહુ સરખાં ચોગ્ય મળ્યાં છે. તું અને તારી વેલ બન્ને હવે વર વિષે સુખીઆં થયાં છે તેથી તેની-વેલની-અને તારા વિષેની મારી ચિંતા આજે ગઈ છે. (૨)

માર્ગે પડ=જ

સુપરત=સોંપણું

એજવવાળી=ગર્ભવંતી

નિર્વિધ્ને=અડચણ વિના

શુભ વર્તમાન=ખુશ ખબર

પાલવ=છેડો

કુશ=દામ

અમલ=ચોકડા; મેલવિનાતું

ઈંદુદી=ઈંદોરાં

સામો=ખેડયા વિના એની મેળ

અએલું-પાકેલું ધાન્ય.

મુઠીભર=મુઠીમાં માથે એટલો

તુલ્ય=બરાબર

સમજુતી—દર્મ ચરતાં તેની અણી-ધારથી પડેલા ધા રૂઝાવા માટે ચોકખું ઇંગોરાનું તેલ તેં જેના મોઢે રેડ્યું હતું-લગાવ્યું હતું, અને જેને મુઠીભર સામો ખવડાવીને ઉછેર્યો, તે પુત્રના જેવો હરણુ તને છોડી જાય નહિ-તને છોડશે નહિ. (૧) (શકુન્તલાએ હરણુની ચાકરી કરતી હતી તેનું વર્ણન છે.)

આપથ્યા=અચારા; આપડા

શારંગરવ=કાશ્યપ ઋષિનો શિષ્ય

ભગવાન=પવિત્ર પુરુષ; મોટા માણસ

સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ

તેડ=કિનારો

સંદેશો=અખર; કહેણુ

વૃત્તિ=ધર્મ

અવર=ખીજું

માન=મોટાઇ

અધુજનો=સગાં સંબંધીઓ

યુવતી=તરુણી

સત્કાર=આદરમાન

વધુ=વધારે

ઉદય=ચઢતી

સમજુતી—તપ એજ જેમનું ખર્ચ ધન છે, એવા અમો ઋષિને જે જાણુ છે-ઓળખે છે, તે સાથ વળી તમારું કુળ પણ હવું છે તે ખુશીથી વિચારી લો. પોતાની મેળે અકસ્માત એક ખીજા ઉપર સ્નેહની વૃત્તિ છૂટી હતી-સ્નેહ થયો હતો, તે વખતે કાઠપણુ સગાં વઢાલાં હતાં નહિ. અર્થાત્ તમારા બન્નેનો સ્નેહ એની મેળે કુદરતી રીતે થએલો છે. સગાંવઢાલાંએ વચ્ચે પડી કરેલો સ્નેહ નથી. (૧)

જેવી રીતે આપવડે ખીજા ધણી રાણીઓ ધણી માનવંતી છે-આપને માનીતી છે તે પ્રમાણે સામાન્ય સરખા સત્કારથી તમે આ યુવતીને-એની પણ પાળજો. અર્થાત્ ખીજા ધંધી રાણીઓ પર જેવો પ્રેમ રાખો તેવો આના ઉપર પણ રાખજો. એથી વધારે ઉદય પ્રાપ્ત થવો-ચઢતીમાં આવવું-પટરાણીપદે આવવું-રાજનો વિશેષ પ્રેમ

મેળવવો-એ તો નસીબને આધીન છે, એ સંબંધે વહુના સગાંવહાલાંથી કોઈ વિશેષ કહી શકાય નહિ કે તમે આના પર વિશેષ પ્રેમ રાખજો અને ખીજઓના પર ઓછો પ્રેમ રાખજો. (૨)

પાઠ ૧૯.

સુજન=સારા માણસ

સુસ=સારા જાણીતા

સારાસાર=ખર્ચ ખોટું

હરે=લઈ લે

ઉચ=સખત

મોહાદિક=મોહ વગેરે

શાંતિ=ધીરજ

સહી=નકકી

પરાભવ=હાર

મહિમા=મોટાઈ

આચરીએ=કરીએ

દીન=ગરીબ

સાધ્ય=સફળતા

ભગવંત=ભગવંત કવિ; ઇશ્વર

સમજુતી—સૌ સારાં માણસો એક મનથી સાંભળજો. કર્મ-કામને વિચારી વિવેકથી વર્તવું. અર્થાત્ વિવેકથી વિચારીને કામ કરવું. (ટેક ૧)

વિવેક સઘળી વાતોના તત્ત્વરૂપ છે. જે ચકી માણસ દુનિયાદારીમાં સારું જાણનારો થાય છે-કહેવાય છે. (૨)

વિવેકથી સારાસાર-સારા નકારાતું-સારું નરસું ઓળખવાનું જ્ઞાન વધે છે અને એ એકથી નકારી ખુદિ અને અજ્ઞાન મટી જાય છે. (૩)

એ ન્યાય અને નીતિને યુક્તિથી જણાવે છે. અને સાચાના વિચાર-સાચી વાતના વિચાર ફરી ફરીને સૂચવે છે. (૪)

મોટાં મોટાં સંકટોને સમાવી-મટાડીને દુઃખને મટાડે છે. અને યુક્તિઓ-સૂઝાડીને ધાકને હંમેશાં હરી લે છે-મટાડે છે. (૫)

ક્લેશના દુઃખરૂપી અગ્નિની જ્વાળાને હોલવી નાખે છે, અને નહારી વાણીરૂપી સખ્ત ધા પડયો હોય-કોઇએ મેણાં દીધાં હોય-તેવા ધાને વિવેક રૂઝવે છે. (૬)

કોઇ, લોભ, મોહ વગેરે મનનાં મોટા વિકારોથી બચાવી લઇને તે ગુણને તે ગુણને જરા વિસ્તારથી વધારે છે અર્થાત્ વધુજ થોડા વધવા દે. (૭)

ક્ષમા-ધીરજ, સહનશક્તિ-ખામોશ ખાવાની ટેવ-સંતોષ અને શાંતિ વગેરે સુખ આપીને દુઃખનો નાશ કરે છે. (૮)

આ જગતમાં વિવેક હંમેશાં નક્કી જય પામે છે. કોઇ તેને હરાવી શકતું નથી એટલે કોઇથી તેની હાર થતી નથી. (૯)

એનો મહિમા-કીર્તિ જગતમાં મોટી છે. એના જશને તે ક્યાં સુધી કેટલો વખાણીએ ? અર્થાત્ જેટલો વખાણીએ તેટલો આછો છે. (૧૦)

હંમેશાં મનમાં ધીરજથી વિવેકને ધારણ કરવો અને મનને સ્થિર રાખીને આચરણ કરવું. (૧૧)

ઇશ્વરની મહેરબાની વગર એ ગુણ આવતા નથી. ઇશ્વરની પૂણ કૃપાથી એ ગુણ આપણે પામીએ છીએ. (૧૨)

માટે ઇશ્વરની સારી રીતે રત્નિ કરો અને તેના ગરીબ દાસ થામને સારી રીતે ચાલો. (૧૩)

ઇશ્વરને ખુશી કરવાનો ઉપાય પણ એજ છે અને માણસનો અવતાર મન્યાની સફળતા-સાર્થકપણું પણ એજ છે. (૧૪)

હરિને દાસ-ભગવંત-નમીને વિનંતી કરીને પ્રાર્થનાપૂર્વક પ્રભુની ખાસે સારી ખુદ્દિ માગે છે. (૧૫)

પાઠ ૨૦.

વિકરાળ=ભયંકર

સૃષ્ટિ=દુનિયા

અંકુશ=હાથીના માથામાં ખોસ-

વાતું ત્રિશૂળ જેવું તીક્ષ્ણ ધાર-

વાળું હથિયાર

થોજના=ગોઠવણ

અદ્ભુત=નવાઈ જેવાં

અમતકારી=આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થાય તેવાં

દેખીતું=ખુલ્લું

નાથ=ખળદના નાકમાં ધાલવામાં

આવે છે તે દોરી

નીરમ=વહાણને પાણીની સપાટી

પર સમતોલ રાખવાને તેમાં જે

ભાર મૂકે છે તે.

બેકેદ=નિરંકુશ; દાખ વગરનો; ઉદ્ધત

નિર્ણય=નિકાલ

પાઠ ૨૧.

શીલવતી=પતિવ્રતા

વિદ્યાવતી=વિદ્વાન; બહેલી

સ્વહસ્તે=પોતાને હાથે; પોતાની જાતે

કૂખે=પેટે

હાક=ખૂમ

નિપુણતા=પ્રવિણતા; માહિતી

રાજ્યતંત્ર=રાજ્યકારોત્તાર

અમાત્યો=પ્રધાનો

અક્રિત થતાં=આશ્ચર્ય પામતાં

હવાલે કરો=સોંપી દો

મુખત્યાર=માલીક

નીડરપણે=ખીક વગર

દયાનિધિ=દયાના બંડાર

ન્યાયવૃત્તિ=ધનસાહ કરવાની ઇચ્છા

સાર્વજનિક=સર્વ માણસને ઉપયોગી

થઈ પડે તેવી

દલીલો=અચાવ

અગાધ=ઘણી

અમર=નાશ ન પામે એવું; કાયમ

ખોડીલો=ખોડવાલો

પાઠ ૨૨.

અવિનાશી=નાશ વિનાના

લેશ=જરાપણ

દયાળ=દયાળુ

આશ=આશા

ઉઠાસ=દીલગીર

બહુતર=વિદ્યા

નિરાશ=નાઉમેદ

કચ્છાશ=ખામી

મતિ=બુદ્ધિ

સમાસ=સમાવેશ

નિશ્ચિન=રાત દહાડો

સુવાસ=સારી વાસ; કીર્તિ

ઉગ્ગસ=અજવાળું

હાશ=નિરાંત

કુધારો=નકારો રિવાજ

સમજુતી—હે ! અવિનાશી અરજ સાંભળો, હે ! અવિનાશી અમારી અરજ સાંભળો, આપ દયાળુ છો અને અમે સૌ નાનાં બાળક છીએ માટે અમારી એક આશા છે તે પુરી કરો. (ટેક)

છોકરાં-બચ્ચાં તો ધણાએ વાંક-અપરાધ કરે છે પણ તેથી આપ નિરાશ થશો નહિ. (ટેક)

અમે અહિં બહુતર બહુવા-વિદ્યા મેળવવા એકઠાં થઈએ છીએ તો આપ અમને નિરાશ કરશો નહિ અર્થાત્ અમને વિદ્યા મળે-પ્રાપ્ત થાય એવી શક્તિ આપશો. (ટેક)

અમે સર્વે સારા ગુણો સમજી લઈએ અને અમારામાં જરાએ કચ્છાશ-ઉણપ રહે નહિ એવું આપ કરશો. (ટેક)

અમને સારા ગુણની સાથે સારી બુદ્ધિ પણ આપો જેથી અમારા સૌમાં સમાસ થાય-અમે સઘળાં ભેગાં હળી મળીને રહી શકીએ. (ટેક)

અને મનમાં હંમેશ-રાત દિવસ ચોકખાં (રાગ દ્રવ્ય વિનાના) રહીએ એવું કરો. જેથી અમારી કીર્તિ ફેલાય. (ટેક)

અમે મોટેથી એવું માગી લઈએ છીએ કે અમારા અંતરમાં પ્રકાશ થાઓ-જ્ઞાનરૂપી તેજ પ્રગટો-સારું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાઓ. (ટેક)

અમને આપનો આધાર મળ્યો છે તેથી અમારા હૈયામાં-મનમાં નિરાંત છે. કારણ અમને આશા છે કે આપના આજ્ઞારાથી અમારું કાર્ય પૂર્ણ થવાનું છે. (ટેક)

અમારામાં જરા પણ નકારો રિવાજ રહે નહિ, અને કદી પણ અમારા સુખનો નાશ થાય નહિ એટલે અમને અખંડ સુખ મળે એવું કરો. (૨૬)

સધ=તરતજ

હેવા=ટેવ

જન્યક=માગનાર

સ્વપદ=પોતાનું પદ; ઇશ્વરનું પદ

પાવસ=વરસાદ

સંધે=સધળે ઠેકાણે

અશૌચ=અપવિત્ર

વૈધૃત=એ નામનો યોગ છે.

દુયોગ=નકારો યોગ

સાંખરી=ગ્નદુગર

પેખે=ગુએ

શ્રુતિ=વેદ

કલ્પે=કળે;

રાયું=ખુશી થાઉં

સમજીતી—મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે; તેજ સ્વપદ માગનાર બકતને અતિ તે પદે પહોંચાડે છે અર્થાત્ હરિ નામથી બકતજનોને તુરત સ્વર્ગ મળે છે. એ સિવાયની-હરિનું નામ દેવા સિવાયની બીજી ટેવો તો હરિપદે પહોંચાડતાં વાર લગાડે છે—મોડા પહોંચાડે છે. કર્મકાંડ ઇત્યાદિથી સ્વપદ તો પમાય, પણ વાર લાગે; અને હરિનામ રટણથી જલદી પમાય. વરસાદની મોસમમાં થનારું અદણુ (વાદળાં હોવાથી) ક્યાં દેખાય છે? પણ શાસ્ત્રમાં તો તેને સાચું કહ્યું છે કે અદણુ થવાનું છે. (આ વાતમાં આપણને શંકા રહે છે, કારણ કે આપણે અદણુ થયું છે કે નહિ તે વાદળાને લીધે સ્પષ્ટ જોઈ શકતા નથી, તેજ પ્રમાણે હરિનું નામ-હરિ સર્વત્ર-વધે ઠેકાણે-અણુએ અણુએ વ્યાપી રહેલો છે એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે ખરું, છતાં પણ એ વાતમાં આપણને શંકા રહે છે કે ઇશ્વર વસેલોજ છે એની શી ખાતરી? જેમ પૈલા અદણુની શંકા રહે છે તેમ. છતાં મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે. (૧)

અપવિત્ર સ્નાન-જેવું કે સૂતક-ઝડતુ સ્નાન વગેરેને કહો કે કોણુ જોઇ શકે છે? વૈધૂત વગેરે નહારા યોગ કોણુ જોઇ શકે છે? વૈધૂત વ્યતિપાત હોય તો નદીએ નહાવા જાય અને તેથી જણાય કે આ અશૌચ સ્નાન કરે છે. આ પ્રમાણે છે છતાં શાસ્ત્રનું વચન અશૌચ સ્નાનને સાચું માને છે. તે પ્રમાણે ઇશ્વરને પણ કોઇ જોઇ શકતું નથી. —યોગ સાંધનાર કોઇ મહાત્માજી એમનો સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે—એમનાં દર્શન કરી શકે છે. આ પ્રમાણે જ્યારે કોઇનેજ દર્શન થાય છે, અને ધણા ભાગને થતાં નથી એથી ધણા ભાગના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય કે ઇશ્વર હશે કે નહિ? ત્યારે કવિ કહે છે કે શાસ્ત્રનું વચન જેને સત્ય માને છે એવો ઇશ્વર છે, અને મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે. (૨)

આ એમ કરવાથી પાપ થયું, પછી એમ કયુ તો તે તરતજ ગયું—મટી ગયું. એ પ્રમાણે શ્રુતિ—વેદ વગેરે ધર્મ ગ્રંથોમાં જે કહેવું છે, તે સાચું લાગે છે. અને મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે. (૩)

જાદુગરના સધળા મત્રો જે વિધિ પુરઃસર તેનો જાપ કરવામાં આવે છે તો ફળે—ફળ આપે છે, એવું સાંભળીને મૂર્ખ માણસનું મન ચળી જાય છે—અર્થાત્ અનેકાનેક શંકાઓ કાઢે છે તેને એ વાતમાં શ્રદ્ધા રહેતી નથી, અને તેથી તેને કોઈ જાતની સિદ્ધિ થતી નથી. અને સંશયાત્મા વિનશ્યતિ એ સૂત્ર પ્રમાણે શંકાવાળો માણસ નાશ પામે છે. પણ સજ્જન માણસને તો એ વાતથી સંતોષજ થાય છે—અને તેઓ તો કબુલજ કરે છે કે વિધિ પુરઃસર ક્રિયા કરવામાં આવે, તો જરૂર તે ફળજ. માટે મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે. (૪)

આ પ્રમાણે હરિના નામનું સ્મરણ-ભજન સધળેજ સાચુંજ છે. કદાપિ કાળે તે કાચું-નકામું-ખોટું નથી. દયારામ કવિ કહે છે કે હું તો એનાથીજ-ભજનથીજ ખુશી થાઉં છું. અને મારું મન માને છે કે ઇશ્વરનું નામજ ખરું છે. (૫)

પાઠ ૨૩.

મૃગજળ=હરણ જેને પાણી ધારી

ઠગાય છે તેવું ઝાંઝવાનું જળ.

તૃષા=તરસ; ધ્યાસ

હેવાલ=ધ્યાન; વૃત્તાંત

અસહ્ય=સહન ન થાય એવો;

અતિશય

ક્ષિતિજ=આકાશ તે પૃથ્વી મળેલી

જણાય છે તે લીટી

કદમ=પગલાં; ડગલાં

આરપાટ=ક્ષારવાણી; જમીનનો ઉપત્તો

થર ક્ષારવાણી માટીનો બનેલો

હોય તે

પરાવર્તન કરવું=પાછું ફેંકવું

ગંધર્વનગર=ગંધર્વ-દેવના ગર્વયાનું

શહેર; કૃત્રિમ દેખાવ

વિચિત્ર=નવાઈ જેવો

જાદુથી=જાદુથી બનાવેલો

ભવ્ય=મોટાં તે સુંદર

પ્રાચીન=જુનું; અસહનું

ગાવ=તદન

પાઠ ૨૪.

ઋગ્વેદસહિતા=ઋગ્વેદના મંત્રોનો સંગ્રહ

વરણ દેવ=પાણીનો દેવ

નાવ=હોડી

અશ્વિનીકુમાર=દેવના વૈદ. સૂર્યની

સૂદમણી નામની સ્ત્રીથી સૂર્યનું

તેજ સહન ન થઈ શકવાથી તેણે

ઘોડીનું રૂપ ધારણ કર્યું હતું;

તેના નાકમાંથી બે પુત્ર જોડકે

અવતર્યા હતા તે. એ દેવના વૈદ

છે અને ઘણાજ રૂપાળા છે.

સમુદ્રયાન=સમુદ્રની મુસાફરી

ભૃગુકચ્છ=મરૂચ. ભૃગુઋષિનો ત્યાં

આશ્રમ હતો.

કચ્છ=એ પાણી પાસેની જગ્યા

કુમારીભૂશિર=કેપ કન્યાકુમારી; એ

હિંદની દક્ષિણે છે.

પુરાવો=સાખીતી

ના'વે=આવે નહિ

મંદિર=ધર

પરીઆના પરીઆ=છોકરાનાં છો-
કરાં; પેઠી.

પાઠ રપ.

માનવ=માનવી; માણસ

નેક=મલાં; બલાઇનાં

ભુવન=ધર; દુનિયારૂપી ધર

હરી જા=લઇ જા

સાથ=સાથે

સમજ્યુતી—હે માણસ ! જો તું મરે તો જશ લઈને મરી જા, અરે અહીં તું કંઈક બલાં કામો કરી જા-જાજો. આ સંસારરૂપી ભુવનમાં-ધરમાં બલાનીજ બલાઇ છે. હે બાઇ તે તું હિંમત રાખીને જરા હરી જા-લઇ જા. અર્થાત્ તું બલાઇ લઇ જા, તારી સાથે કશું આવવાનું નથી. તારાથી ઘણું ન થાય (બલાઇનું કામ) તો થોડું પણ કરી જા અર્થાત્ વયાશકિત બલાઇજ કરજો.

વિરલી=ખડાદુર

રાજ્યકર્તા=રાજા

પરજ્ઞાતિ=ખીજી નાત

લક્ષ્મીએ લીલાલહેર કરી મૂકી=લ

ક્ષ્મી પુષ્કળ આવી

વેરે=સાથે

ખિતાય=ઇલકાયા

સર=એ ઇલકાયા છે; સાહેબ

લેડી=સરની સ્ત્રીને મળતો ઇલકાયા

ઉપનામ=ઇલકાયા

ટેકો=મદદ; સહાયતા

દાનધર્મ=ધર્મમાં પૈસો ખર્ચવો તે.

ગુપ્તદાન=છુપું દાન

હેરાનગતિ=દુઃખ; આપદા

પુણ્યવંતુ=પુણ્ય થાય એવું; પુણ્યનું

આદ્યું=શરૂ કર્યું

ક્રિયા=વિધિ

અજમાએશ=ખડસટ્ટો; આશરો

માવતર=માતપિતા

ભુખડુ=ભુખે મરતા

પહેરતનશીન થયાં=ગુજરી ગયાં.

પારસી લોકો એ શબ્દ વાપરે છે.

આપણે સ્વર્ગવાસ પામ્યાં કહીએ
છીએ.

બહેસ્ત=સ્વર્ગ | નશીન=એસનાર
પાઠ ૨૬.

તરુવંદ=ઝાડની ઝુંડ

છંદ=તાન; લહે. પીંગળનો છંદ

પણ કહેવાય. પણ તે અર્થ લેવો
યુક્ત નથી

રજની=રાત

અનિલ=પવન

અમીરન=અમૃત બરેલો અવાજ

રવ=અવાજ | ચંદ=ચંદ્ર

સમજીતી—હે બેન, ઝાડની ઝુંડમાં તાન મારતી-તાનમાં ગાતી
પેલી કાચલડીને સાંભળ. કાચલ ગાય છે તે સાંભળ.

જે, આ શાંત રાતમાં ચાંદની (ચંદ્રનો પ્રકાશ) ઝળકી રહ્યા,
અને વાદળીઓ આછી આછી પથરાઈ રહી છે; એથી શાંત રાતમાં
કાચલડીનો ટહુકો પવનની લહેરની સાથે ધીમે ધીમે આવે છે. હે બેન૦ (૧)

બેન, એ તને બોલાવે છે. કારણ મીઠીને મન મીઠી આવે છે—
અર્થાત્ તું સલુણી છે અને એ પણ કામળ કંઠ વાળી સલુણી છે
માટે તું એને ગમે છે; અને તેથીજ એ તને બોલાવે છે; તું તારા
કામળ કંઠમાંથી એને પાછો ટહુકો દેની ! અર્થાત્ તું તારા મધુર
કંઠમાંથી એને ટહુકો કરી જવાળ આવ. હે બેન૦ (૨)

ડહુ ડહુ કરતો જે એનો ટહુકો ફરીને આવ્યો, અને અમી-
બરેલો અવાજ છે જેનો, એવો પવન એના-કાચલના મીઠા અવાજને
લાગ્યો છે; અને કાચલ તે ઝાડના ઝુંડમાંજ છુપી-સંતાઈ રહી છે.
હે બેન૦ (૩)

ટીપ:—કાચલને ઝાડના ઝુંડમાં સંતાઈ રહેલી કહીને ટહુકો આવતો
બતાવ્યો છે તે બહુ ઉત્તમ કલ્પના છે. કારણ અવાજ જ્યાંથી આવતો
હોય તે સ્થાન જો જોવામાં આવે છે તો તેમાં લહેજત-તે ગાયન

સાંભળવાના રસમાં કાંઈ ક્ષીણ થાય છે—બહુ પ્રિય નથી લાગતું. પણ જો તે સ્થાન અગોચર હોય અને ફક્ત અવાજજ સાંભળાતો હોય તો તેમાં રસ વધારે રહે છે. અનુભવથી સ્પષ્ટ થશે. દૂરના ધરમાં વાગતું હારમોનિયમ ધણું આકર્ષણ યથા પડે છે, પણ તેની પાસે જઈએ ત્યારે તેટલું પ્રિય નથી લાગતું. (આ સંબંધે સાક્ષર શ્રી નરસિંહરાવનો ‘દૂરથી ગીત ધ્વનિ’ જો નામનો ‘વસંત’માં આવેલો મેખ વાંચવાથી અતિ સ્પષ્ટતા આવશે.)

જે પેલા ચંદ્રમાં—છંદમાં, ગાતી ચળકતી ચાલે છે તે મીઠી ગાન રૂપી નદીને—ગાયન રૂપી નદીને મેં દીઠી છે, ચાલો જોન તે મીઠીને સાંભળીએ. અર્થાત્ ચંદ્રના કિરણો આવવાથી તે રતે ઝમઝમ એવું દિવ્ય ગાન થાય છે તે સાંભળવાનું એક સખી કહે છે. કારણ કે એમ સમજી છે કે આ પણ તેજ ગાન નદીનો સર સાંભળવા અને આગ્રહ કરે છે. (૪) આનો જવાબ બીજી સખી આપે છે કે:—હે જોન હું પેલી કોયલને ઝાઝના ઝુંડમાં ગાતી સાંભળું છું. અર્થાત્ ખરી કોયલના ગાનને સાંભળું છું—ઔદિક કોયલને બોલતી સાંભળું છું. (કવિ જે કુદરતમાં ગાન થાય છે તેને આગળની સાથે વ્યંજ્યમાં સરખાવી દે છે ઈં એનો ભાવ છે)

વાંસળી

શૃંગાવન=ગોકુળ પાસેનું	સાન=સમજ; બાન	પળે=ગય
કાન=કૃષ્ણ [વન	તરુ=ઝાડ	ટાટડી=સ્થિર
નાદે=અવાજે	શાખા=ડાળી	ઉદીયો=કળ્યે
વેધી=વીધી;	મોહન=મોહ	ભાણુ=સૂર્ય
મુનિવર=મોટા મુનિ	પય=દૂધ	સમાધ=સમાધિ; ધ્યાન

વૃદ્ધાવનમાં વાંસળી વાગે છે. કાન-કૃષ્ણ ઉમો ઉમો વગાડે છે. તે વાંસળીના સુરે મોટા ઋષિઓની પાંસળીઓને પણ વીંધી છે—અર્થાત્ હાડકાનું બખ્તર તોડીને તે અવાજે તેમના હૃદયને અસર કરી છે. હૃદય ઉપર પાંસળીઓનું ઢાંકણ છે એ સ્પષ્ટ છે—અને તે ગાનના તાનમાં કોઈને સાન રહી નથી—માન રહ્યું નથી. (૮૬)

કૃષ્ણ પરમાત્માને પગે લાગવા માટે ઝાડની ડાળીઓ નમી રહી છે. અને એ વૃક્ષોની સાથે વેલીઓ પણ જૂમી રહી છે એટલે નમન કરી રહી છે, અને કહે છે કે અમારાં ભાગ્યને આજે ધન્ય છે કે અમને આ પ્રમાણે પ્રભુના દર્શન અને પ્રભુની મોરલીનું ગાન સાંભળવાનું મળે છે. (૮૬)

ટીપ:—ઝાડની ડાળીઓ નમેલી હોય છે તે પરથી કવિએ આ અલંકાર ઘટાવ્યો છે. વેલીઓ ઝાડપર ચઢેલી હોય છે. હવે ઝાડ નમે ત્યારે વેલને પણ નમવું પડે—એ ઉપરથી વેલીઓ પણ નમન કરે છે એમ કવિએ કહ્યું છે.

જમનાનું પાણી ચાલતું નથી—વહેતું નથી, મોરલીનો અવાજ સાંભળવા ઉભું રહ્યું છે. અને હરણના મનમાં મોહ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તે પણ ઉભાં રહી સાંભળે છે. પંખીઓ માળામાં હાલતાં નથી—નાદની ધ્યાનમાં રિચર થઈ ગયાં છે—કારણ નાદ સાંભળીને રહેવાતું નથી અર્થાત્ સાંભળ્યા સિવાય રહેવાતું જ નથી. કારણ એ નાદ એવો અદ્ભુત છે કે એક વખત કાને પડ્યો કે પછી તેને સાંભળવાનું મન થાયજ. (૮૬)

વાછરડાં કાન દહીંને સાંભળે છે અને દૂધનું પાન પણ કરતાં નથી અર્થાત્ ધાવતાં નથી. ગાયો પોતાના ગળાના—ગાળા—ખાંધેલાં બંધ—તોડીને કાને અવાજ સાંભળવા માટે ત્યાં જાય છે. (૮૬)

ખીલેલાં કમળો પાણીમાં સ્થિર થઇ ગયાં છે-અવાજ સાંભળવા માટે-
તે જાણે સૂર્ય જીગ્યો હોયની એવાં દેખાય છે ! આ મોરલીના અવા-
જથી શંકર જેવા મહાયોગી પણ પોતાનું ધ્યાન છોડી રહ્યા છે.
અર્થાત્ ખીજ સાધારણ છોડે તો તેમાં નવાઇ શી ! પણ શંકર જેવા
મોટામાં મોટા યોગીએ પણ પોતાની સમાધિ મૂકી દીધી છે અને
ગાનામૃતનું પાન કરવા માંડ્યું છે. એ મોરલીના સાદનું આખા
જગતને જાણ થયું છે. અર્થાત્ આખા જગતને એ સૂરની ખબર
પડી છે. એટલે આખું જગત પણ એ સર્વના પ્રમાણે ગાન સાંભળવા
માટે થંભી રહ્યું છે. એક તાન થઇ રહ્યું છે. (ટેક)

પાઠ ૨૭.

પ્રવાસી=મુસાફર

પ્રત્યેક=દરેક

ખેર=રજ

સૌંદર્ય=પ્રુખસુરતી

અતિ નાજુક=અડકતામાં બાગી

જન્ય એવી

ખેડોળ=તકારા દેખાવવાળી

તેજસ્વી=પ્રકાશિત

આકર્ષણ=ખેંચાણ કરનાર; તે તરફ

સહજ દૃષ્ટિ જન્ય એવાં

આવરણ=આયુષ્ય

ભાંજગડ=માથાકેડ

મેળ ખાય એવા=મળતા આવે એવાં

ખુણે વચ્ચાળે=ખુણે ખોચરે-જ્યાં
દૃષ્ટિએ ન જાય એવી જગ્યાએ

પાઠ ૨૮.

સ્વદેશ પ્રીતિ=પોતાના દેશ પર પ્રેમ
મારવાડ=મારવાડીનો દેશ. એ દેશમાં

જાંટ પુષ્પળ થાય છે.

વિદેશ=પરદેશ

સ્વાભાવિક=કુદરતી; સહજ

વ્રતિ=મંચા

સંસ્થા=મંડળ

ઉન્નતિ=ચઢતી; આખાદી

રંજડે=દુઃખ દે

ખેવફ=નીમકહરામ

અવધિ=છેડો;

દીંગ=તાજુઅ

સત્તાધારી=અમલદાર

પર્યંત=સુધી | ખાતર=માટે

રવાં ઉભાં થાય=કંપારી છૂટે

પત ક્યું=કણુત ક્યું

સર ન થયો=જીતાયો નહિ

ભીસ દેવી=પુણ્ણ દમાણુ કરવું

સર્વસ્વ=અધું

અર્પણુ કરવા=આપવા

આશ્ચર્યકારક=નવાઇ જેવું

અપંગ=એક અંગ વિનાનો; પગ વિનાનો

અનાથ=ધણી-માઆપ કે પાળક વિનાનો

જીરસો=ભાગણી

ગણુના=ગણુતરી

પણુ=ટેક; નિયમ

યથાશક્તિ=શક્તિ મુજબ

સમજીતી—જે નરનારી (સ્ત્રી પુરુષ) દેશની દાઝ પોતાના મનમાં ધારતાં નથી અને કેવળ પોતાના લાભનાંજ કામ કરે છે તેમણે પોતાની જાતને નકામીજ વધારી છે. પોતાના દેશીઓ દુઃખથી રિખાય, દેશના પર સંકટ આવે, એવું જોઈને ક્યા માણુસનાં રવાં ઉભાં થાય નહિ ? ધન અર્પણુ કરતાં-કરવામાં જે માણુસ ડગી જાય અથવા ફગે-ફસકી જાય-અવળું જોલે અથવા કોઈને ફસકી જવાનું શીખવે તેવા માણુસ શીટકાર પામે છે અને પોતાના આપનું નામ ગુમાવે છે.

પાઠ રહ.

કહ=માપ

બાંધી=શરીરનું બંધારણુ

કંદુયુદ્ધ=સરખા સરખા એનું જે યુદ્ધ તે

બદશીકલ=ખેડાળ; કહરપું

નામદં=ખાયલો; હીજડો

આશાબંધી=આશામાં ખંધાયેલી;

દહાડાવાળી; ગર્ભવંતી

વીરહાક=વીરત્વ ભરેલી જૂમ

શાટકુટ=કુસંપ

અખતર=લોહાના તારનો બનાવેલો

કોટ જેથી શરીરનું રક્ષણ થાય તે

મસલત=જીપી વાત

અસાર=સાર વિનાનું

યવનો=મુસલમાનો

અપણુ કરવા=આપવા

માંડલિક=માંડીઆ

રાખડી=સુતરની બનાવી આલણો

બજેવપર બાધે છે તે; સોના

રૂપાની માંડી બનાવે છે તે

વારે ધાવા=મદદ કરવા

મંથકાર=પુસ્તક બનાવનાર

કેસરીઆં=કેસરીઆ રંગનાં લુગડાં

પહેરી ચાહોમ કરી બડામમાં

ફેદી પડવું તે

પાઠ ૩૦.

નરદેવ=રાજા

સુતા=દીકરી

પ્રસંસા=વખાણુ

રત્નવર=પોતાની મેળે વર પસંદ

કરી પરણવું તે

સુર=દેવ

નરાદિક=માણુસ વગેરે

તનય=છોકરો

તનયા=છોકરી

સુરપુર=ઈંદ્રપુરી; દેવતાઓનું નગર

પુણ્યશ્લોક=જેનું નામ દીધાથી પુણ્ય
લાગે એવો પુરુષ; પરિવ્રત્યાર-
યજ્ઞવાળા. એવા ચાર ગણાય છે,
નળ, યુધિષ્ઠિર, જનક, જનાર્દન
કે વિષ્ણુ.

સુગંધ=ગંધ; સાઈ' જાણનારો

સંતાન=છોકરાં

મુખકાંતિ=મોંનો ચહેરો

તાકાત=બળ; જોર

ભૂ=પૃથ્વી

ભુષા=ભુખ

દુભાગ્ય=કમનસીબ

પટ=વસ્ત્ર

વ્યાધ=પારધી

વૈદર્ભી=વિદર્ભ-ગિરાર દેશના રાજની

પુત્રી; દમયંતી

સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી

અહિ=સર્પ

ઋતુપણુ=અયોધ્યાનો રાજા.

અહિદંશ=કર્કોટકનો ડંખ

વિરપ=એડોળ; કુખડો; કદરૂપો

સારથી=રથ હાંકનાર

શીઘ્ર=જલદી; ઉતાવળો

નરમણિ=પુરુષોમાં શ્રેષ્ઠ; રાજા

ધૂત=જીગાર

કળ્યાં=સમજ્યાં; સમજ્યાં

કિંવા=અથવા

સમજીતી—વિદ્વત્ દેશના રાજા ભીમકની પુત્રી-દમયંતી નામે સુંદરીએ હંસને મોઢેથી નળરાજાનાં વખાણુ સાંભળી તેને મનથી વરી ચૂકી; અને મોટા સ્વયંવરની સભામાં દેવ અને માનવ વગેરેને તજીને તેણે વહાલથી નળરાજાની કોટે વરમાળ પહેરાવી. (૧)

એ દેવીના જેવી શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને ગુણ અને રૂપને શોભતાં-અર્ચાનું ગુણ અને રૂપવાળાં એક છોકરો અને એક છોકરી એમ બે છોકરાં થયાં. રાજાએ ઈંદુપુરીના જેવાં મનને ગમતાં ધણાં સુખો ભોગવ્યાં અને પુણ્યશ્લોક થઈને પોતાની કીર્તિ વધારતાં પ્રગળે પાળી (પ્રગળું પાલણુ પોષણુ કર્યું.) (૨)

અરે ! જેને નહારી દશા માથા પર ભમતી હોય-જેનું નકારું થવાનું હોય-તેને અવળુંજ સૂઝે છે. તેમ નળ રાજાને પણ અવળું સૂઝ્યું. તે પોતાના કાકાના છોકરા પુષ્કર સાથે ગાંધો થઈને-છતાં-જીગટું રમ્યો. એમાં હારી ગયો તેથી તેનું પોતાનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું-પછી વનવાસ ત્રણ વર્ષ જવાનું હોવાથી-છોકરાંને મોસાળ મોકલ્યાં-છોકરાં મોસાળ ગયાં; અને વનમાં જવા માટે નળ દમયંતી એકેક વસ્ત્રભેર શહેર છોડીને નીકળ્યાં. (૩)

ધણા નાજીક પગમાં ગૂળો, કાંટા અને કાંકરા ધણાજ વાગવાથી અને ટેકરા ચઢવાથી અને કિતરવાથી ધણો સખત થાક બંનેને લાગ્યો. એટલુંજ નહિ પણ ત્રણ ત્રણ દિવસના ઉપવાસ પણ થયા હતા, તેથી ભૂખને લીધે આંખો પણ ઉડી જતી રહી હતી. મુખ કાંતિ-અહેરો શીકા પડી ગયો હતો અને શરીરમાં તાકાત રહી નહોતી. (૪)

એટલામાં ત્યાં ભોંયપર એટલાં ઘણાં પક્ષીને દૂરથી તેમણે જોયાં. ભૂખ મટાડવા માટે રાગ પોતાનું વસ્ત્ર તેમના ઉપર પકડવા માટે પાથરે છે. પણ અરે ! તે પક્ષીઓ તો રાગનું વસ્ત્ર લઈને જીડી ગયાં. અને નળરાગની-પક્ષી પકડી કુધા-ભૂખ-શાંત કરવાની આશા નાશ પામી-(પક્ષી બંનેએ એકજ વસ્ત્ર પહેર્યું) આવું પોતાનું કમન-સીંચપણું (અભાગીપણું) જોઈને પોતાની જાતની પણ સ્થિરતા રહી નહિ અર્થાત્ દેહનું જ્ઞાન રહ્યું નહિ. (૫)

આવાં અસીમ દુઃખોથી બચવા માટે પિએર જવાને નળરાગજ્યે દમયંતીને ઘણુંએ કહ્યું. પણ તે ગુણવંતી-ગુણવાન સ્ત્રીને પોતાના વહાલા ધણીથી જુદું પડવાનું બીજકલ ગમ્યું નહિ. આખો દિવસ એ પ્રમાણે જંગલમાં ધણી હેરાન થઈ હતી તેથી રાત પડતાં બંને ઊંઘી ગયા. અર્ધ રાતે નળ જાગ્યો અને અડધું વસ્ત્ર ફાડીને દયા છોડીને ચાલ્યો ગયો. (૬)

(છોડી જવાનું કારણ એ કે એક સરોવરમાંથી નળને કેટલાંક માછલાં હાથ લાગ્યાં હતાં તે તેણે દમયંતીને જાણી રાખવા આપ્યાં હતાં. દમયંતીના હાથમાંથી દેવના વરદાનને લીધે અમૃત ઝરતું હોવાથી માછલાં જીવતાં થઈ હાલ્યાં, આવી સતીએ બીને તેમને છોડી દીધાં. તે પાણીમાં ચાલ્યાં ગયાં. કેટલી વારે નળ-બીજાં માછલાં પકડવાનો શ્રમ કર્યાથી થાકી-પાછો આવ્યો અને સતીને કહ્યું કે બીજાં તો એકે મચ્છ હાથ લાગ્યું નહિ. લાવ આપણે પેલાં મચ્છ વહેંચી ખાઈએ. સતી શું ઉત્તર આપે ! કર્યાથી લાવી આપે ! સતીએ ખરી હકીકત નાથને નિવેદન કરી; પણ નળ રાગજ્યે તે માની નહિ. કારણ કે તેનામાં કળિયુગે વાસ કર્યો હતો. આથી રાગને દમયંતી ઉપર ઘણો દ્વેષ આવ્યો કે તું એકલ

પેટી થઇ મારા વિના બધાં માછલાં ખાઇ ગઇ ! આ રીસથી રાજા રાતે દમયંતીને એકલી મૂકી સટકી ગયો.)

કેટલીકવારે સતી જાગી તો તેણે રાજાને દીઠા નહિ, તેથી બે-બાન લઇને પૃથ્વીપર પડી અને ઓ પ્રાણુ ! ઓ જીવન ! ક્યાં ગયા ? એમ કહી ધડી ધડી રડતી, બાન વિનાની થઈ નજીક શોધતી શોધતી અજગરના મોંમાં આવી પડી. ત્યાં દુઃખથી વળવળતી વૈદ્યોને એક પાર્શ્વે બચાવી. (૭)

પછીથી જેમ તેમ કરતાં પોતાની માસીને ઘેર તે જઈ પહોંચી. ત્યાં કેટલાંક દિવસ સુખે દુઃખે રહી. પછી પોતાના પિતાના કુળગુરુ સુદેવની શોધથી તે મીઠી-મનોહર કાંતિવાળી નક્કી પિએર પહોંચી. હવે નજરાજા દમયંતીને છોડી નાહા પછી કર્કોટક નામના સાપના કરડવાથી નળ કદરૂપો બની ગયો અને અયોધ્યાના રાજા ઋતુપર્ણને ત્યાં રથ હાંકનાર તરીકે રહ્યો. પછી ત્યાં દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર કરે છે એવી ખબર ઋતુપર્ણ રાજાને મળવાથી તે તથા નળ-સારથી રૂપે-ઉતાવળથી ત્યાં ગયો. -ઉતાવળથી બોલવાનું કારણ અથા વિધાની પરીક્ષા કરવાનું હતું. (૮)

ત્યાં ગયા પછી જેતાં નળના રૂપમાં ધણે ફેર દીઠો. પણ લક્ષણો નળનાં જણ્યામાં આવ્યાં-માલુમ પડેલાં; તેથી બે બાળક અને દમયંતી હર્ષથી ગાંડા થઇને નજરાજાને મળ્યાં. આ વખતે સાપના વિષની અસર નાશ પામી અને રાજા દિવ્ય સ્વરૂપવાળો બન્યો, પછીથી પોતાનું રાજ્ય સેવા જતાં પુષ્કર સરણે આવ્યો અને નળને રાજ્ય સોંપી દીધું અને એ પ્રમાણે ગયેલું રાજ્ય પાછું મળ્યું. જે હરિની મહેરબાની હોય તો સર્વ અનુકૂળ બની જાય-જેવું જેમને તેવું મળી જાય-થઇ જાય. (૯) આ ઉપરથી સ્માર ભેવાનો કે:-

સુખની વખતે ગર્વથી માણસે છકી જવું નહિ અને દુઃખની વખતે ગભરાઈ ક્ષિંપત હારવી નહિ. કારણ કે સુખ દુઃખ હંમેશાં ટકતા નથી—સુખ પછી દુઃખ, અને દુઃખ પછી સુખ એમ ચક્ર રૂપાંતર થયાં જ કરે છે, એવી જ નીતિ છે, તે પોતાનામાં ઉતારવી—એવું સમજી મન વાળવું. વળી એ પણ સમજવું ને શીખવું કે ગરીબ હોય કે રાજા હોય તે પણ જીભારથી ધણાં દુઃખી થાય છે. માટે એ દુષ્ટ નહારા ગુણની પાસે કોઈએ કોઈ દિવસ પણ જવું નહિ. મતલબ કે જીભાર રમવો નહિ. (૧૦)

પાઠ ૩૧.

| આપબળ=પોતાની જાતનું જોર

આપ સમાન બળ નહિ, અને મેધ સમાન જળ નહિ.=

આપણા કામકાજમાં પારકાનું બળ આપણા પોતાના બળની બરાબરી કરી શકવું નથી; તેમજ ખેતીવાડીમાં કુવા, તળાવનું પાણી વરસાદનાં પાણીની બરાબર કરી શકવું નથી.

કહેવત=કહેતી

અર્થ=સારાંશ

પછાત=પાછળ

બાહુબળ=જાત મહેનત

મહત્વ=અગત્ય

ટેક=ખોલેલું પાળવું તે

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી

ઝોશિઆળાં=લાચાર; તાબેદાર

નિર્બળપણું=કમતાકાત

આત્મબળ=પોતાની જાતનું બળ

જીવનચરિત્ર=જીવનની સવિસ્તર

બ્યાન

નાહિ મત=નામરદાઈ; આપબાપણું

પરાપૂર્વથી=અસલથી

રણક્ષેત્ર=લડાઈની જગ્યા

વિધવા=જેનો ધણી મરી ગયો હોય

તેવી સ્ત્રી

મહાવરો=અબ્યાસ

પાઠ ૩૨.

અતિલાડ=ધણું વહાલપણું

ધીંગામસ્તી=ધમપછાડ; સખત તોફાન

બાઈબાપા કરે=કાલાવાલા કરે

પેશ પહોંચાડે=હારવી નાખે; હારની
ટાચે પહોંચાડે
ઢાંકયું આવવું=નાતમાંથી જમવા ન
ગયાને લીધે ઘેર પીરસણુ આવે તે
છણકા=ચાણો
શેર થવું=ચઢી બેસવું; વાધ જેમ
ચઢી બેસે તેમ. સામું બોલવું
શેર=વાધ
વાદે=લીધે; દેખાદેખી
પજવે=દુઃખ દે
ગાંઠે નહિ=પત નહિ કરે
આપખુદી રીતે=મરજી મુજબ; સ્વ-
તંત્ર રીતે
મનસ્વી રીતે=મનમાં આવે તેવી રીતે

વાંઝીઆખાર=એકનું એકજ છોકરું
હોય તો તે વાંઝીઆખારનું કહે-
વાય. તે ન આવ્યું હોત તો
વાંઝીઆપણું કહેવાત. જેના આ-
ગમનથી ખારણું વાંઝીઈ મટયું તેથી
લાડધેસો=લાડમાં ગાંઠો
સ્વચ્છંદી=મરજી મુજબ વર્તનાર
સરસો=સાથે
આસનાવાસના કરી=શાંત પડયો;
દિલાસો આપ્યો
છિછ્યાં પાછ્યાં=મોટા થએલા
હાથ ઉગામાય=મરાય
શિક્ષા=બોધ; નશિખામણ
અણુગમો=નાખુશી

ભાગ બીજો.

પાઠ ૩૩.

મહાભારત=મરત રાગના વંશજો
વચ્ચે થયેલા મોટા યુદ્ધનું જેમાં
વર્ણન કરેલું છે તે પુસ્તક; પાંડવ
કૌરવની લડાઈની હકીકતનું પુસ્તક
ભાગવત=હિંદુઓનું ધર્મપુસ્તક
પ્રાચીન=પહેલાંનો

એકાકાર=એકમેક
જરિઆતો=ખપ | થાન=તાકા
અનુકૂળ=ફાવતા; માફક આવે એવા
યજન=યજ; હોમ
માનવંતા=માનવાળા; પ્રતિષ્ઠાવાળા
અપંગ=અંગરહીત; લંગડો
શસ્ત્ર=આયુધ; હથિયાર
ધર્મોપદેશ=ધર્મનો બોધ

પરિચય=સંબંધ

આસ્તિકપણું=ઈશ્વરને માનવાપણું

લક્ષણુ=ચિહ્ન

વર્ણવ્યવસ્થા=નાતજ્ઞતની ગોઠવણ

અસ્ત થવા લાગી=નાશ પામવા લાગી

મિથ્યાભિમાની=દંભી; ખોટા અ-

ભિમાનવાળા । વર્ણ=જ્ઞાત

નહુષ=એ નામનો રાજા હતો. તે
ઋષિના આપથી અજગર થયો હતો.

પછી યુધિષ્ઠિર સાથે ધર્મનો વાદ-

વિવાદ કાઢ્યો અને તેમના સ્પર્શથી

તે પોતાના પદને પામ્યો હતો

શીલ=અક્ષયર્થ

અદિંસા=કોઈ પ્રાણીને દુઃખ નહિ

દેવું તે

પાઠ ૩૪.

પ્રવીણુ=હોશિયાર; માહીતગાર

પ્રત્યે=તરફ

ભરાવદાર=પુટ

શ્વેત=ધોળો

સંપાદન કરી=મેળવી

જનાનો=સ્ત્રીઓને રહેવાનો ઓરડો.

જકાત=દાણુ

સંતાન=છોકરું

ભવ્ય=મોટાં ને સુંદર

ખટપટ=કાવતરું

અંધેર=અંધાધુંધી; ગેરવ્યવસ્થા

દારુણુ=ભયંકર; સખ્ત

દળ=લસકર

ભંગાણુ=તૂટ

સુરંગ=જમીનની અંદર નાતું કાણું

પાડી તેમાં દારૂ ભરી ફેડવામાં

આવે છે તે

પાઠ ૩૫.

સમૃદ્ધિ=પૈસોટકા; દોલત

પરભાર્યો=મહારોઅહાર; પરભારો

નોકાશાસ્ત્ર=વહાણુ હંકારવા સંબંધી

વિદ્યા; દરીઆની મુસાફરી સંબંધી

વિદ્યા

પેરવી=ગોઠવણ

કેપ ઓવ ગુડ હોપ=સારી આશા-

ની ભૂશિર

વહાણુવટી=દરિઆઈ માર્ગ સારી

રીતે જાણનાર; દરીઆની મુસાફ-

રી જોણે ધણી વખત કરેલી

હોય તેવો માણસ

મસાલાના બેટા=સુમાત્રા, જાવા. (એ
બેટામાં મસાલા-મરી, જાયફળ,
જાવત્રી, એલચી વગેરે પુષ્કળ
થાય છે માટે એવું નામ પાડ્યું.)

ખટા=દસ્તાવેજ

જાથું=હંમેશ

આંચીઆ=વહાણ લૂંટવાનો ધંધો
કરનાર

એલચી=વડીલ; પ્રતિનિધિ

પરવાનગી=રમ્મ; છૂટ

લાતી=માલ રાખવાની જગ્યા; કોઠી

કોરોમાંડળ=હિંદનો પૂર્વ કિનારો.

(કોરોમાંડળ નામનું એક શહેર
એ કિનારે છે તેથી એ નામ
પડ્યું છે.)

પાઠ ૩૬.

વીર=અહાદુર

જાગીર=ઇનામી ગામ કે જમીન

મંત્રી=પ્રધાન; વજીર

વીરસ=જેથી શૂર ચઢે એવી

સૈન્ય=જુસ્સો; વીરત્વ; અહાદુરી

અનુકરણ=નકલ

પ્રમળ=મેરાવર

આરથા=શ્રદ્ધા

મસ્ત=ચુસ્ત

સંકલ્પ=વિચાર

આચરણ=વર્તન; રીતભાત

બચબીત થયો=ખીધો

સર કર્યો=જીતી લીધો

સહનશીલ=સહન કરવાની ટેવવાળું

કોપાયમાન=ચુસ્ત

પેરવી=યુક્તિ

વાધનખ=વાધના નખ

ખખતર=તોઠાની જાળીનો અંગરખો

સંકેત=છુપી મસલત

ખ્યાનિ=નામના

બેધડકપણે=વગર ખીકે

સંધિ=સલાહ

આમંત્રણ=તેડું

કૈલાસવાસી થયો=ચુબરી ગયો;

મરી ગયો

રાજ્યાભિષેક=રાજ્યગાદીએ બેસાડ-

વાની ક્રિયા

અમર=મરે નહિ એવો; અખંડ

પાઠ ૩૭.

વિષ=ઝેર

કારાગૃહ=કેદખાતું
 નૌકાધિપતિ=વહાણુનો સરદાર
 બીનઅનુભવી=અનુભવ વગરનો
 ઘડો=નિશ્ચય
 આવેશ=ગુસ્સો
 જલદ=આકરો
 કાસળ કાઢવું=નાશ કરવો
 પરિચય=સહવાસ
 તરકટ=કાવતરું
 મોરચો=કાલેખંધી
 ફરમાન=હુકમ
 સલામતી=કાયમપણું

પાઠ ૩૮.

દત્તક લેવો=બીજના છોકરાને પોતાનો
 કરી લેવો.
 ટેકીલી=ટેકનાળી
 ખબરદાર=હોશિયાર
 વ્યવસ્થા=ગોઠવણ
 અખતયાર=સત્તા
 અભિપ્રાય=વિચાર; સલાહ
 અપકીર્તિ=નાનમ; ગેરઆયર
 પ્રસંગ=વખત
 માન કરી=માન આપવામાં આવે

એવો પુરુષ
 લેખતો=ગણતો
 વલણુ=વૃત્ત
 તીર્થ=જ્યાં નહાવાથી પુણ્ય લાગે
 એવી નવાણુ વાળી જગા
 અત્રક્ષેત્ર અંધાવવું=સાધુમંત્ર પ્રા-
 લણુ વગેરે જે જાય તેને અન્ન
 મળે એવી ગોઠવણુ કરવી તે

આપદા=દુઃખ
 નિયમિત=નિયમ પ્રમાણે
 અન્યાય=ગેર ઇનસાફ

પાઠ ૩૯.

આણુ=દુવાઈ; સત્તા
 હિત=ભલું; કલ્યાણ
 સફળ=પૂર્ણ
 શક્તિમાન=શક્તિવાળો
 અપુત્ર=છોકરાં વગરનાં
 સનંદ=પટો; લેખ;
 નિર્ભય=ભય વગરનાં
 હકુમત=સત્તા; અમલ
 સ્વાધીન કર્યો=સોપી દીધો
 વિગ્રહ=લડાઈ
 કારકિર્દી=અમલ

સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ પામેલું

વૃદ્ધિ=વધારો

સુગમતા=સરળતા

ઐક્ય=એકતા; સંપ

અવલોકન=નિરીક્ષા

સમગ્ર=આખો; બધો

અનુકૂળતા=જોગવાઈ; સવડ

સંભવ=આશા

પ્રતિનિધિ=ખીજને બદલે કામ કરવા

નિમાયલો અધિકારી; એલચી

જળાશય=પાણીની જગ્યા

સ્પષ્ટ=ખુલ્લું

તગાવી=દુકાળમાં ખેતીના ઝોળર

તથા બી લેવા માટે સરકારે નાણાં

હાંનીનાં આપવાં તે

દુકાળ નિવારણ=દુકાળનો અટકાવ

દુબળાં=અશક્ત.

નિભાવ=ભરણપોષણ; ટકાવ

દાઢ=સોપ્યાણી; જણાવનારી બી.

કૌસિલ=સભા

વરિષ્ઠ=સૌથી ઉંચી

પ્રતિનિધિ=મેમ્બરો; પોતાના માણસો

ગટર=મેલું પાણી જવાનો રસ્તો

વર્તમાનપત્ર=દેશ પરદેશની ખબર

આપનારાં પત્રો

ફિલસૂફી=તત્ત્વજ્ઞાન

બરતી=વધારો

અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૪૦.

વહીવટ=કારભાર

સેક્રેટરિ=કારભારી

પ્રમુખ=સભાનો ઉપરી

કર્યવાહક=કારભાર કરનાર

પાઠ ૪૧.

વ્યવસ્થા=ગોઠવણ

દસ્તક=તાબે

સ્થાનિક સ્વરાજ્ય=મ્યુનિસિપાલિટી

ધારાસભા=કાયદા બાંધનારી સભા

ટીકા કરવી=ચુલ્લુદોષ દેખાડવા

ખુલાસો માગવો=સમજણ માટે પૂછવું

વજીર=પ્રધાન

લંડન=ઈંગ્લાંડની રાજધાનીનું શહેર

ઈન્ડિઆઓફિસ=હિંદની કચેરી

પાર્લિમેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજ્યસભા

વાકેફ=મળણીતા; માહિતગાર

દાઢ=ઉંચો; મોટો

પાઠ ૪૨.

નિરંતર=હમેશા; નિત્ય

પેટુ=અંદરનો ભાગ

ધન=નકકર | લક્ષ=ધ્યાન

ભૂસ્તરવિદ્યા=પૃથ્વીના ૫૩ ઓળખવા

સંબંધી વિદ્યા

નિહાળવા=ધારીને જોવાં

ભૂસ્તરવેત્તા=પૃથ્વીના ૫૪ સંબંધી

વિદ્યા જાણનાર

જળમળ ખડક=પાણીઓના મેલમાંથી

સવાલ—ખડકોના મુખ્ય પ્રકાર ગણાવો. તે દરેકની ઉત્પત્તિ વિષે શું જાણો છો ?

પાઠ ૪૩.

અચંબો=નવાઈ

મુરમ=મરડીઆ

સહ્યાદ્રિ=સહ્ય પર્વત; પશ્ચિમધાટ

સવાલ—પૃથ્વીના ૫૪ને સાફ કરનાર રંદા ગણાવો. તે કેવી રીતે પોતાનાં કાર્ય કરે છે તે સમજાવો.

પાઠ ૪૪.

સૂર્યમાળા=સૂર્ય અને તેની આસ-

પાસ ફરનારા આકાશી પદાર્થો,

ખરતા તારા, ધૂમકેતુઓ મળીને

થએલું મંડળ

ખતેલો ખડક

પ્રાણીજ ખડક=પ્રાણીઓનાં હાડકાં

વગેરેમાંથી ખતેલો ખડક

આગીઆ ખડક=જ્વાળામુખીના

કારણથી ખતેલો ખડક

હાડપિંજર=હાડકાનું પાંજરું

ખનીજ=ખાણમાંથી પેદા થએલું

ઉદ્ભિજ્જ=જમીન ફાડીને પેદા

થએલું; વનસ્પતિ

અંશ=ભાગ

પાત્ર=નદીના બે કિનારા વચ્ચેની

જગ્યા

ખખોલ=પોલાણ

સારાંચ=મતલબ

અહો=સૂર્યની આસપાસ ફરનારા તારા

ઉપગ્રહ=નાના અહો; ચંદ્રો; અહની

આસપાસ ફરનારા ગ્રહ

કક્ષા=ફરવાનો માર્ગ

સંગ્રહસ્થાન=સંગ્રહ-એકઠું કરવાની

જગ્યા. જે જગાએ ધણી
વસ્તુઓ એકઠી કરી કમવાર
ગોઠવી રાખી હોય તે. (સંઘ-
સ્થાનો વડોદરા, મુંબઈ, જયપુ-
રમાં છે)

ચુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી=દેશી

ભાષા સંબંધી અગત્યનાં પુસ્તકો
લખાવવા વગેરેની વ્યવસ્થા
કરનારી મંડળી
ધૂમકેતુ=પુછડીઓ તારો
અજ્ઞાની=મૂર્ખ

સવાલ—અહ કંટલા છે તે ગણાવો. સૌથી પાસે કયો અહ
છે ? સૌથી દૂર કયો છે ? સૌથી મોટો, સૌથી નાનો, લાલ રંગનો,
સૌથી વધારે પ્રકાશિત અહનાં નામ દો. ઉપરહો કંટલા છે તે ગણાવો.
શુક્ર અને પૃથ્વીના વર્ષ કંટલા દિવસના છે ? વર્ષ કયાંથી કયાં સુધીના
વખતને કહેવાય ? ધૂમકેતુ અને ખરતા તારા વિષે શું જાણો છો ?

પાઠ ૪૫.

અહણુ=પકડવું તે. આકાશી પદ-
ર્થો માંહેલો એકનો છાયો બીજા
પર પડવાથી તે આપ્તો અથવા
તેનો કેટલોક ભાગ દેખાતો અંધ
ચાય ત્યારે તેનું અહણુ થયું કહેવાય
આરાધના=સ્તુતિ
સાંપ્રત=હાલના

તમોરૂપ=અધકાર રૂપ
આસ=કોણીઓ | આસ કરે છે=પકડેછે
ચંદ્રમાસ=ચંદ્રનો પૃથ્વીની આસ-
પાસ ફરવાનો કાળ
અપારદર્શક=બીજા બાબુઓ ન
જણાય એવું
ખાસ=પૂર્ણ
ખંડિત=ચોડા ભાગ ઘેરાય તે

સવાલ—અહણુ થવાનાં કારણો ગણાવો. આકૃતિ પાડીને સમ-
જાવો. દરેક પુનેમે કે અમાસે કેમ અહણુ નથી થતાં ? ૧૯ વર્ષે ફરી
તેજ અહણુ કેમ આવે છે ? ચંદ્ર ને સૂર્ય અહણુ પરથી શી શોધો થક
શકે છે ? અહણુના પ્રકાર ગણાવો અને કારણ સાથે સમજાવો.

પાઠ ૪૬.

બરતી=સમુદ્રના પાણીનું ચઢવું તે
ઓટ=સમુદ્રના પાણીનું ઉતરી જવું તે
શિરોખિંદુ=ટોચની વચ્ચેની જગા
ગૂઢ=ગાઢો; નિકટ
અહોનિશ=રાત દહાડો
આકર્ષણ=ખેંચાણ | ગુરત્વ=ભાર
ચુસ્તવાકર્ષણ=પદાર્થના વજનનું પૃથ્વી
ના મધ્યખિંદુ તરફ ખેંચાણ
ખગોળવેત્તા=આકાશના ગોળા સંબંધી

વિદ્યા જાણનાર

સન્મુખ=સામે
પરમાણુ=પ્રારીક રબકણ
પુનેમ=એ દિવસે મહીનો પૂરો થાય
છે માટે. સદની છેલ્લી તિથિ.
પૂર્ણમાસી. ઉત્તર હિંદમાં પુને-
મીઆ મહીના આવે છે
અમાસ=સૂર્ય ને ચંદ્ર સાથે વસે
છે તે તિથિ
ખલ્લુધા=ત્રણું કરીને

સવાલ—બરતીઓટ ચરાનાં કારણો આકૃતિ પાડી સમજાવો.
સામી બાજુએ બરતી શાથી થતી હશે? નાના જુવાળ અને મોટા
જુવાળ શાથી થતા હશે? બરતીઓટથી થતા કાયદા ગણાવો. બરતી,
ઓટ, સભર, નિખાર, શિરોખિંદુ એમની વ્યાખ્યા આપો.

પાઠ ૪૭.

પોઠો=માલ લાદેલા બળદ કે ગધેડાં
ખુશ્કી=જમીન માર્ગ
હાટ=ખે પર્વત વચ્ચેનો સાંકડો માર્ગ
મહત્ત્વ=મોટામ્મ
ધોકો=હાનિ; નુકસાન
સફળ થયા=ફાવ્યા
કોશીશ=યતન
સંયોગીભૂમિ=જમીનના ખે મોટા

બાગને સાંધનારો જમીનનો
નાનો બાગ

સોમવાળો=સવડવાળો

પાઠ ૪૮.

સાંપ્રત=હાલના
ખેડી=મુસાફરી કરી
લંગર કર્યું=થોભી; રટેશન કર્યું
રમણીય=શોભાયમાન
નિકાશ=પરદેશ જતો માલ

સિકેના=જેમાંથી કિવનાઈન નીક-
ળે છે તે ઝાડ

આયાત=પરદેશથી આવતો માલ
મહત્વનો=અગત્યનો; ઉપયોગી
સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ થએલું
ગોદી=વહાણમાંથી માલને સહીસ-

લામત ઉતારવાની જગ્યા

મથક=મુખ્ય સ્થળ

મનુષ્યાહારી=મનુષ્યનો ભક્ષ કરનાર;

માણસને ખાનાર.

ઉત્કૃષ્ટ=ઉચ્ચ; સર્વોત્તમ

સવાલ—મુંબઈથી સાન્ફ્રાન્સિસ્કો જતાં કયાં કયાં બંદરો આવે-
તે અનુક્રમે લખો. કોલંબોની આયાત તથા નિકાસ લખો.

ભાગ ૩.

પાઠ ૪૯.

તત્ત્વ=મૂળ વસ્તુ

મિશ્રણ=મેળવણીથી થએલી ચીજો

પ્રાણીજન્ય=પ્રાણીમાંથી ઉત્પન્ન

થએલો.

અલુન=વિમાન

સંયોગ=મેળાપ

સવાલ—તત્ત્વ એટલે શું ? મિશ્રણ એટલે શું ? તત્ત્વ અને
મિશ્રણોમાંથી કેટલાંક ગણાવો. પાણી શેનું બનેલું છે ? હવા શેની
બનેલી છે ? ઓકિસજન અને હાઈડ્રોજનના ગુણ ગણાવો.

પાઠ ૫૦.

અખૂટ=ખૂટે નહિ તેવો

ખજનો=ખંડાર

તમેલા=ગાડી, ઘોડા બાંધવાની જગા

કોઠીઆ=ઢોરને બાંધવાની જગા

વિનાશકારી=નાશ કરનારી

લુપ્તી=મેજ વિનાની

શોષી લેછે=ચૂશી લેછે

વાયુચંત્ર=વા ચૂશી લેવાનું ચંત્ર

સૂક્ષ્મ=ખારીક; ઝીણા

હેરી=નાનું બાકું

સૈયડ=બળીઆ

સવાલ—હવામાં તત્ત્વો કયા પ્રમાણમાં છે ? પવન અને વટો-
ળીઆ ઉત્પન્ન થવાનું શું કારણ ? હવામાં બીજા કયા પદાર્થો માલમ-

પડે છે ? કેવી રબકણો હવામાં હોય તો સારી ?

પાઠ ૫૧.

જમાનો=વખત

સંધાતે=સાથે

ટાર=કામર | દેત્ય=રાક્ષસ

તરંગો=વિચાર

ગાઠ નિદ્રા=ધસધસાટ ઊંધ

વિચિત્ર=નવાઇ જેવી

યુગ=વખત

કાળાંતરે=વખત જતાં

ખાણીઆ=ખાણુ ખોદનારા

છાંદી=ઢાંકી

કાલસાવાયુ=કાલઆસ

સવાલ—કાલસાનો ઇતિહાસ કહો. કાલસાવાયુ કેવી રીતે કાઢવો. કાલસામાંથી ઉત્પન્ન થતી ચીજો ગણુવો.

પાઠ ૫૨.

પારદર્શક=આરપાર જોઇ શકાય તેવી

ધાડવાં રોકાં=ધાડવાના આકારનાં

સ્થિતિસ્થાપક=એકની એકજ સ્થિ-

તિમાં કાયમ રહે તેવું

આયના=તકતા

એતાળાં=ઉંમર થવાથી દેખાવ કમી

થવો તે; ચરમા

દુરબીન=દૂરની વસ્તુને બતાવનાર

સદ્દર્શક=નાની વસ્તુને બતાવનાર

યંત્ર

નંદાઇ જાય=ભાંગી જાય

સવાલ—કાચ બનાવવામાં કઇ કઇ ચીજો જોઇએ ? બનાવવાની ક્રિયા કહો. કાચનો ઉપયોગ કહો. રંગીન કાચનો ઉપયોગ કહો. રંગીન કાચ બનાવવામાં શું વિશેષ નાખવું જોઇએ ? કાચને સાફ કરવાની રીત કહો.

પાઠ ૫૩.

ઉપવાસ=ભૂખ્યા રહેવું તે

અંગમહેનત=શરીરની મહેનત; કસરત

સરેરાશ=સરાસરી

ગરે છે=ખપે છે

પુખ્ત=મોટી

સત્તવ=તત્તવ

શોચનીય=દીલગીર થયા જેવું

સવાલ—કેવો ખોરાક ખાવો ? કેટલો ખોરાક ખાવો ?

પાઠ ૫૪.

વિરમય=આશ્ચર્ય; નવાઇ
સ્વાદહાર=લહેજતવાળો

ગણાપુ=ગાલની માંહેનો બાગ
અન્નનળી=અન્ન જવાની નળી

સવાલ—ખોરાક રાંધીને શા માટે ખાઇએ છીએ ? ખોરાક પર ચતી ક્રિયા વર્ણવો. દાંતના પ્રકાર અને ઉપયોગ કહો. જીભનું કાર્ય શું છે ?

પાઠ ૫૫.

પાર=લાખ દીધું માટલું

ડગળાં=ખડા કકડા

સવાલ—ખોળકેરી, મેથીઆં, રાઇતી ચીરી, છુંદો, વધારીઆં, બકાણાં, અને લીંબુનું અથાણું કેવી રીતે બનાવવું તે કહો.

પાઠ ૫૬.

તાકાફ=શક્તિ; બળ; તાકાત
પુષ્ટિકારક=પુષ્ટિ આપે એવો
ક્ષીણ=ઓછી
પાયનશક્તિ=ખોરાકને પચાવવાની શક્તિ
જીરવી=સહન કરી; પચાવી

રચિ=ભાવ; ઇચ્છા
નિરોગી=રોગ વિનાનું
જલક=તીક્ષ્ણ
અકારો=અણુગમતો
શ્ચિકર=ભાવતો
ઝોળો=ખીચડીને પાણી કે દૂધમાં ઝોળી કરેલું પાતળું પાણી.

સવાલ—માંદાં માણસને કેવો ખોરાક આપવો ? કેવો ખોરાક ન આપવો ? સૌથી ઉત્તમ ખોરાક કયો છે ? માંદાને દૂધ આપવું કે નહિ ? માંદાને કેટલીવાર, ને ક્યારે ખોરાક આપવો ?

પાઠ ૫૭.

ચુનમગરા= ખારા મગરા
આંચ=તાપ

અકું=સરવ
ઉબકા=ઉછાળા; ઉલટી
પિત્ત=લીલા રંગનો એક જાતનો રસ

સવાલ—કાંજી, દૂધ, ચોખા, ઘટ ચા, ઘટ કાશી, આરાઈતો જરખત, જવનું પાણી વગેરે કેવી રીતે બનાવવા ?

પાઠ ૫૮.

વૃદ્ધિ પામવું=વધવું
કંઠમાળ=ગળાનું દરદ

દાઢ=ધાવ

માતુંતાતું=જડું ને જોરાવર
ગળાઢ=તવાઢ; લેવાઢ

સવાલ—બાળકને કેવો જોરાક આપવો. દૂધ કેવી રીતે આપવું ?
દાઢ કેવી રાખવી ? બાળકને શું ન ખાવા દેવું ?

પાઠ ૫૯.

કમ આવડત=ઓછી આવડત
આંધો=અધારણુ
પાપા કરવા માંડે=બોલવાની શરૂ-
આત કરે
રાંટા=વાંકા

ધસધસાટ=ખૂખ

ચિત્ત ચળે=ખીએ

ખાંસી=ઠાંસો

પેટ છૂટી જાય=દરત થાય

રેચક=જુલાબ લાગે એવું

પાળી=છરી

સવાલ—બાળકની માંવજત કેવી રીતે કરવી ? બાળકને કેટલો
વખત ઊંધવા દેવાં ? ઘેડીઆમાં સુવાડવાં સારાં કે નહિ ? નવડાવતી
વખત શી સાવચેતી રાખવી ? બાળકને શેનો જુલાબ આપવો ? કંઈ કંઈ
બાળતો પર શોખ ઉત્પન્ન થાય તેમ કરવું ? ઘરેણાં પહેરાવવાથી શું
નુકસાન થાય ?

પાઠ ૬૦.

લેવાઢ ગયું હતું=સુકાઢ ગયું હતું
તાકાત=શક્તિ
આત્મઘાત=પોતાની મેળે જીંદગીનો
અંત આણવો તે; આત્મહત્યા

આધેડ=મોટી

લોકપ્રિય=લોકોને વહાલી

જીર્ણોન્નર=ઝીણો તાવ

પોશા દોડા=ખસખસના જીંડવાં

વીલી=સુની

સવાલ—માંદાની માવજત લેવાના નિયમો ગણાવો. પોટીસ
મારવાની ક્રિયા સમજાવો. માંદા માણસ સાથે કેવી રીતે વર્તવું ?

પાઠ ૬૧.

બદ્ધપરહેજ=કરી ન પાળવી તે; ખાવા
પીવા વગેરેમાં નિયમિત રીતે
ન વર્તવું તે

બાદી=અપચો

અતિસાર=હગામણ

કુચેન=એચેની

કરિઆણું=તેજના વગેરે

સવાલ—ઝોસડ ક્યારે આપવું ? સાદાં ઝોસડની ચીજો કઈ
કઈ ઘરમાં રાખવી ? ઝોસડ આપવાના વાસણ સંબંધે શી સાવચેતી
રાખવી ? બાદી થઈ હોય તો શું કરવું ?

પાઠ ૬૨.

હીમજ=નાની હરડે

ગળધરી=અગન જેવું કાંઈક

દસ્ત=ઝાડો

| હારેડાં=હઠીલાં

જેરવી=પચાવી

બવાં=બમર

ગાહ=ધાણીનો કચરો

પરતવો=વાટવો

સવાલ—સાદો જીવાળ શેનો અને કેવી રીતે લેવો ? બાળકના પેટમાં
ભાર થયો હોય તો શું કરવું ? ચૂંકના જીદા જીદા ઉપાયો ગણાવો.
મરડો થયો હોય તો શા ઉપાય કરવા ?

પાઠ ૬૩.

કોલનવોટર=જર્મનીમાં કોલોન ના-

મનું શહેર છે ત્યાંની બનાવટનું

પાણી. એ પાણીમાં માથું દુખતું

મટાડવાનો શુભ છે

સુઓ=કાચલીને તાપ આપી

ઠાઢેલું તેલ

કુંઆડ=કુંભારીઆ

સતત જ્વર=હમેશ રહેનારો કે

આવનારો તાવ

જીર્ણ જ્વર=ઝીણો તાવ

ઢબુરી=ઢાંકી

સવાલ—માથું દુખતું હોય તો શું કરવું ? માથું દુખતું મટા-
ડવાના બીજા કયા કયા ઉપાયો છે ? સળેખમ થયો હોય તો શું કરવું ?
અવાળુ ફૂલ્યાં હોય તો કયા ઉપાય કરવા ? ચેપી રોગ ગણાવો. કાચ-

લીનો યુઓ ને ગંધકનું બડકીઈ શી રીતે બનાવવું ? લાછાં લેવાની રીત કહો. તાવના પ્રકાર અને તેના ઉપાય ગણાવો.

પાઠ ૬૪.

મરકી=ધણા માણસો મરી નય
એવો રોગ
લવારી=અકવાટ | વરમ=સોળો

સન્નિપાત=આખરનો રોગ, (ગીઠીને
દોડવું, બકવું, તોફાનપર ચઢવું
ધસાદિ લક્ષણ)
લોશન=પાણી-મેળવણી

સવાલ—ઝોરીનું ઝેર કેવી રીતે લાગે છે ? તેનાથી શી સાવ-
ચેતી રાખવી ? અછબડાનું ઝેર કેવી રીતે પ્રસરે છે ? એ ઝેર અટકાવવા
શી સાવચેતી રાખવી ? બળીઆની હકીકત લખો. પ્લેગ થયો હોય તો
શું કરવું ? કયા ઉપાયો ચોખ્ખા ? શી રીતે વર્તવું ? દરદી સાથે કેવી
રીતે વર્તવું ? કોગળીઈ ક્યે રસ્તે ફેલાય છે ? પ્લેગ અને કોગળીઆનાં
ઝાડા ઉલટીની શી વ્યવસ્થા કરવી ?

પાઠ ૬૫.

દટણુ નળજર=નળજર માટે કુવા હોયતો

સંખ્યાઅંધ=અગણિત
મિશ્રણુ=મેળવણી

સવાલ—જંતુ નાશક દવાઓ ગણાવો. તે બનાવવાની રીત કહો.

પાઠ ૬૬.

બેશુદ્ધજ્વાન વગરનો
માજવત=ચાકરી; બરદાસ
ગફલતી=બૂલ; સરતચૂક

ચલનવલન=હાલચાલ
લીલજમાં=લીલાં ઢીમાં
કસખી=કિસખ જાણનારો; યુક્તિ-
વાળો; ધંધામાં માહિતગાર

સવાલ—હાડકું બાંગી ગયું છે, મોચકાષ્ટ ગયું છે કે ઉતરી
ગયું છે તે શી રીતે જાણી શકાય ? એ ત્રણેના ઉપાયો લખો.

પાઠ ૬૭.

ધુટી=પગની પાની ઉપરની ઢેકી
સમેત=સાથે

તાકાલિક=તરત થઇ શકે એવા
ખોયાણું કરવું=મળતા લાકડાને
અડકવું | સફેદો=ચાક

સવાલ—લાકડું બાંધ્યું હોય તો શું કરવું? ધુટી કે ધુટણ
ઉતરી ગયો હોય તો કેવી રીતે સારવાર કરવી? ઢીમણું થયું હોય
તો શું કરવું? ઘા પડ્યો હોય તો શું કરવું? દાઝેલા માણસની કેવી
રીતે સારવાર કરવી? કપડાં સળગી ઊઠે તો શું કરવું? દાઝ્યા પર કઈ
દવા લગાવવી? તે કેવી રીતે બનાવવી? ઝેરી જનાવર કરડ્યું હોય તો
શું કરવું? વીંછીનું ઝેર ઉતારવા શું કરશે?

પાઠ ૬૮.

હોજરી=જર
વાકેફગાર=જાણીતા
જ્ઞાનેન્દ્રિય=જ્ઞાન જેના વડે થાય છે

તે દ્વિય; આંખ, કાન, વગેરે
પ્રુદ્ધિમાન=પ્રુદ્ધિવાળો
અદ્ભુત=નવાઇ જેવું
દ્વારા=વાટે

સવાલ—જ્ઞાન તંતુઓ વિષે જાણતા હો તે કહો. મગજ
કેટલું મોટું હોય છે? મગજના ભાગોનું વર્ણન કરો. મગજનો બાહ્ય
વસ્તુ સાથે શી રીતે સંબંધ થાય છે તે સંબંધે જાણતા હો તે લખો.

પાઠ ૬૯.

ગર્ભ શ્રીમંત=જન્મથીજ પૈસાદાર;
આપદાદાજ જેના પૈસાદાર હોય તેવો
ક્ષીણ થવું=ધસાઈ જવું; ઓછું થવું
વિશ્રાંતિ=આરામ

એદી=આજસુ; સુસ્ત
નાનમ=હલકાઇ
નિર્માલ્ય=બળહીન
ટેલવું=ફેરા ખાવા
સ્નાયુ=પટા

સવાલ—“ફેરે તે ચરે અને બાંધ્યાં જૂએ મરે” એ કહેવતનો અર્થ
સમજાવો. કસરતની શા માટે જરૂર છે? બૈરાંઓએ કઈ કસરત કરવી?
હૃદયી જાહે કસરત કરીએ તો શું થાય?

પાંચમા ધોરણનો “મુખગણિત શિક્ષક” ચાર આના. [૬૧]

પાઠ ૭૦.

લાહવો=ઓરીઓ

આપત્તિ=દુઃખ

ત્રાસદાયક=દુઃખ આપનાર

સવાલ—શરીર તંદુરસ્ત રાખવાના એ પગથીઆં ગણાવો.
આરોગ્યતાના મુખ્ય નિયમો લખો.

પાઠ ૭૧.

બદખો=ખરાબ વાસ

લાય=આગ

મુત્રાળી=મૂત્ર રહેવાની જગ્યા

સવાલ—તમેલાં અને કોઠીઆં કેવાં રાખવાં ? નોકર ચાકરપર
શા માટે દેખરેખ રાખવી ?

પાઠ ૭૨.

વરો=ખરચ

નોખો=જુદો

વહીઓ=મોટાં દર; સુરંગો

ચોપડ=ચોપડાઈ જાય એવી વસ્તુઓ;

ધી વગેરે

સાણુ=કોઠીમાંથી અનાજ કાઢવાનું

બાકું

સવાલ—કોઠાર કેવા રાખવા ? એ સંબંધે શી સાવચેતી
રાખવી ? ઇડાળ કેવી રીતે દૂર કરાય ? ધી તેલ વગેરે માટે શી
સાવચેતી રાખવી ?

અદા કરવી=અમલવી

અડપલાં=અટકચાળાં

તંગ=સખત; સજ્જડ

વજનદાર=ભારે

લાભાલાભ=ફાયદો ગેરફાયદો

ખાસદારો=ઘોડાની ચાકરી કરનાર

ગમાણ=ધાસચારો નાખવાની જગ્યા

અભાવે=અછતે; ગેરહાજરીથી

ઠાંકો દુમો=રાતે સૂતી વખતે કોઈ

વસ્તુ ઉઘાડી ન રહી જાય, ઉંદર

વગેરે ન ખાઈ જાય છત્યાદિ

ખાખતો સંબંધે જે કાર્ય કરવામાં

આવે છે તે

આગ્રહી=ખંતી

ભોક=ખાણું

ઈડાળ=ઈડાં

૬૨] હિંદુસ્તાનની સાઠ ભૂગાળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪ આના.

પાઠ ૭૩.

સિકારે=હુંડીનાં નાણાં આપે

આંટ=સાખ; આખર; વટ

સવાલ—નાણું એટલે શું? નાણાંની શા માટે જરૂર છે? હાલનું નાણું ગણાવો. હુંડી એટલે શું? મનીઓરડર સંબંધે શું જાણો છો? કાગળનું નાણું ગણાવો.

પાઠ ૭૪.

ઉછેદીઉં=નવારસી મિલકત
દાનદક્ષણાથી=ભીખ માગવાથી
પસીનો ઉતારી=મહેનત કરી
દરમાયો=મહીનો

ફેરીઆ=ફેરી ફરી માલ વેચનાર
ખુશકી=જમીન માર્ગ
અનિશ્ચિત=નક્કી નહિ તે
ઉપદેશકો=ઉપદેશ કરનાર
વાંધા=પંકિત; સ્થિતિ

સવાલ—નાણું કઈ કઈ રીતે મળે? એ સર્વમાં ઉત્તમ રીત કઈ? વારસાથી મળેલા નાણાનો વ્યય કેવી રીતે કરવો? વકીલ ને વૈદ્ય કયા વર્ગમાં આવે? ઉપદેશકો, ધર્મગુરુઓ વગેરેને કયા વર્ગમાં મૂકવાં? “ભાઇડા કમાઈ જાણે અને સ્ત્રીઓ વાપરી જાણે” એ કહેવતનો સ્પષ્ટાર્થ સમજાવો.

પાઠ ૭૫.

પરિવાર=કુટુંબ કપીલો; છૈયાં છોકરાં
અણુધાર્યું=ઓચિંતું
ચોજના=અજોડ; અગાઉ નક્કી
કરવું તે

યથાવટિત=જોઈએ તેવી રીતે
વખત પત્રક=વખતના વિભાગ
પાઠી કરાવેલું પત્રક
ભવિષ્ય=આવતો વખત
લત્તા=વિભાગ

સવાલ—ખર્ચ કેવી રીતે કરવો તે દાખલાથી સમજાવો. મહીને ૧૦૦ રૂ. ના પગારદારે કેવી રીતે ખર્ચ કરવો તેનો અડસટ્ટો તૈયાર કરો.

પાઠ ૭૬.

સાંપકવાની=પેદા કરવાની

ઉગારે પાડીશું=અચાવીશું

ધાલ પડે=ખોટ આવે; કાંઈ આસામી

ખીન વારસદાર મરી જાય કે કાંઈ

દેવાળું કાઢે ત્યારે ખોલતો સખ્દ

આંટ=લેણુદેણી સાખ

સાન=અદ્વે

સવાલ—પૈસા કેવી રીતે અને ક્યાં રોકવાં? ઘર કે દાગીના પર નાણું આપવામાં કંઈ કંઈ અડચણો નડે છે? સર્વથી સારો પૈસો રોકવાનો માર્ગ કયો છે? ધનને દાટી રાખવું સારું કે નહિ?

પાઠ ૭૭.

રાત્રિ=નિયમ; દરરોજ જે વિના

ચાલે નહિ તે

સરાશી=મોટા વેપારી રાખે છે તેવા

સ્મરણુપોથી=યાદ રાખવા માટે

લખવાની ચોપડી

સવાલ—નામું રાખવાની જરૂર ગણ્યો. નામું કેવી રીતે રાખવું? નિયિવાર રાખવું કે મહીનાનું રાખવું? સીલક એટલે શું? જમા અને ઉધારનો અર્થ સમજ્યો. તમારી મેળે રકમો લખી કરી તેનું નામું લખો.

ધોરણુવાર પુસ્તકોની યાત્રી.

→ ખાળવર્ગ માટે ખાળવર્ગની નોટ બે આના. ←

ખાળપોથીનો ડિકટેશન શિક્ષક બે આના.

ખાળવર્ગનો સુખગણિત શિક્ષક દોઢ આનો

→ પહેલા ધોરણ માટે પહેલીના અર્થ અઢી આના. ←

પહેલી ચોપડીનો ડિકટેશન શિક્ષક રા. આના.

પહેલા ધોરણનો સુખગણિત શિક્ષક ૧૫૫ આના.

→ બીજા ધોરણ માટે બીજીના અર્થ ચાર આના. ←

બીજી ચોપડીનો ડિકટેશન શિક્ષક ૩ આના.

બીજા ધોરણનો સુખગણિત શિક્ષક બે આના.

સુરત શહેર તથા ચોર્યાસી તાલુકાનો ભૂગોળ શિક્ષક ૩ આના.
બાળ ગરબાવળીની નોટ બે આના.

બીજા ધોરણ માટે અંગ્રેજીનાં મનોચત્ર પાંચ આના.

→ ત્રીજા ધોરણ માટે ત્રીજીના અર્થ પાંચ આના. ←

ત્રીજી ચોપડીનો ડિકટેશન શિક્ષક ત્રણ આના.

ત્રીજા ધોરણનો સુખગણિત શિક્ષક ૨૫ આના.

સુરત જિલ્લાનો નકશો પાંચ આના.

સુરત જિલ્લાનો ભૂગોળ શિક્ષક ત્રણ આના.

ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળની પ્રતોત્તરમાળા ત્રણ આના.

→ ચોથા ધોરણ માટે ચોથીના અર્થ સાડા સાત આના.

ચોથી ચોપડીનો ડિકટેશન શિક્ષક ચાર આના.

ચોથી ચોપડીનો સુખગણિત શિક્ષક ચાર આના.

સુંબાઇ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રતોત્તરમાળા ૪૫ આના.

હિંદુસ્તાનની સાં ભૂગોળની પ્રતોત્તરમાળા ચાર આના.

પાંચમી ચોપડીનો ડિકટેશન શિક્ષક ચાર આના.

પાંચમા ધોરણનો સુખગણિત શિક્ષક ચાર આના.

પાંચમીના અર્થ રૂ. ૦-૮-૦ | કન્યા ૧લીના અર્થ ૦-૪-૦

છઠ્ઠીના અર્થ રૂ. ૦-૬-૦ | કન્યા ૨જીના અર્થ ૦-૫-૦

સાતમીના અર્થ રૂ. ૦-૧૦-૦ | કન્યા ૩જીના અર્થ ૦-૭-૦

છમનલાલ મોતીરામ શાહ,

“સુખગણિત શિક્ષક” વગેરેના કર્તા. શાહપોર-સુરત.

મેસર્સ. સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. લ્હા. ફત.

પ્રિન્ટિંગશાળા માટેની ત્રિવેદિવાચનમાળાના અર્થ.

પુસ્તક ૧ ભાગ ૦-૪-૦	પુસ્તક ૫ ભાગ ૦-૮-૦
પુસ્તક ૨ ભાગ ૦-૫-૦	પુસ્તક ૬ ભાગ ૦-૬-૦
પુસ્તક ૩ ભાગ ૦-૬-૦	પુસ્તક ૭ ભાગ ૦-૧૦-૦
પુસ્તક ૪ ભાગ ૦-૭-૦	

—: વર્નાક્યુલર ટેકેસ્ટ બુક્સના અર્થો :—

પહેલીના અર્થ ૦-૨-૬	છઠ્ઠીના અર્થ ૦-૬-૦
બીજીના „ ૦-૪-૦	સાતમીના અર્થ ૦-૧૦-૦
ત્રીજીના „ ૦-૫-૦	કન્યા ૧લીના „ ૦-૪-૦
ચોથીના „ ૦-૭-૬	કન્યા ૨જીના „ ૦-૫-૦
પાંચમીના અર્થ ૦-૮-૦	કન્યા ૩જીના „ ૦-૭-૦

“ડિક્ટેશન શિક્ષક”

બાળયોથીનો ૦-૨-૦	ત્રીજીનો ૦-૩-૦
પહેલીનો ૦-૨-૬	ચોથીનો ૦-૪-૦
બીજીનો ૦-૩-૦	પાંચમીનો ૦-૪-૦

દરેક ધોરણના “મુખ્યમણિ શિક્ષક” તેમજ બે.
 ગુજરાતની સામાન્ય ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૩ ભાગ.
 હિંદુસ્તાનની સામાન્ય ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪ ભાગ.
 મુંબઈ ઇલાકાની ભૂગોળની પ્રશ્નોત્તરમાળા ૪૧૧ ભાગ.

છગનલાલ મોતીરામ શાહ.

“મુખ્યમણિ શિક્ષક” વગેરેના કર્તા. શાહપોર—સુરત.

